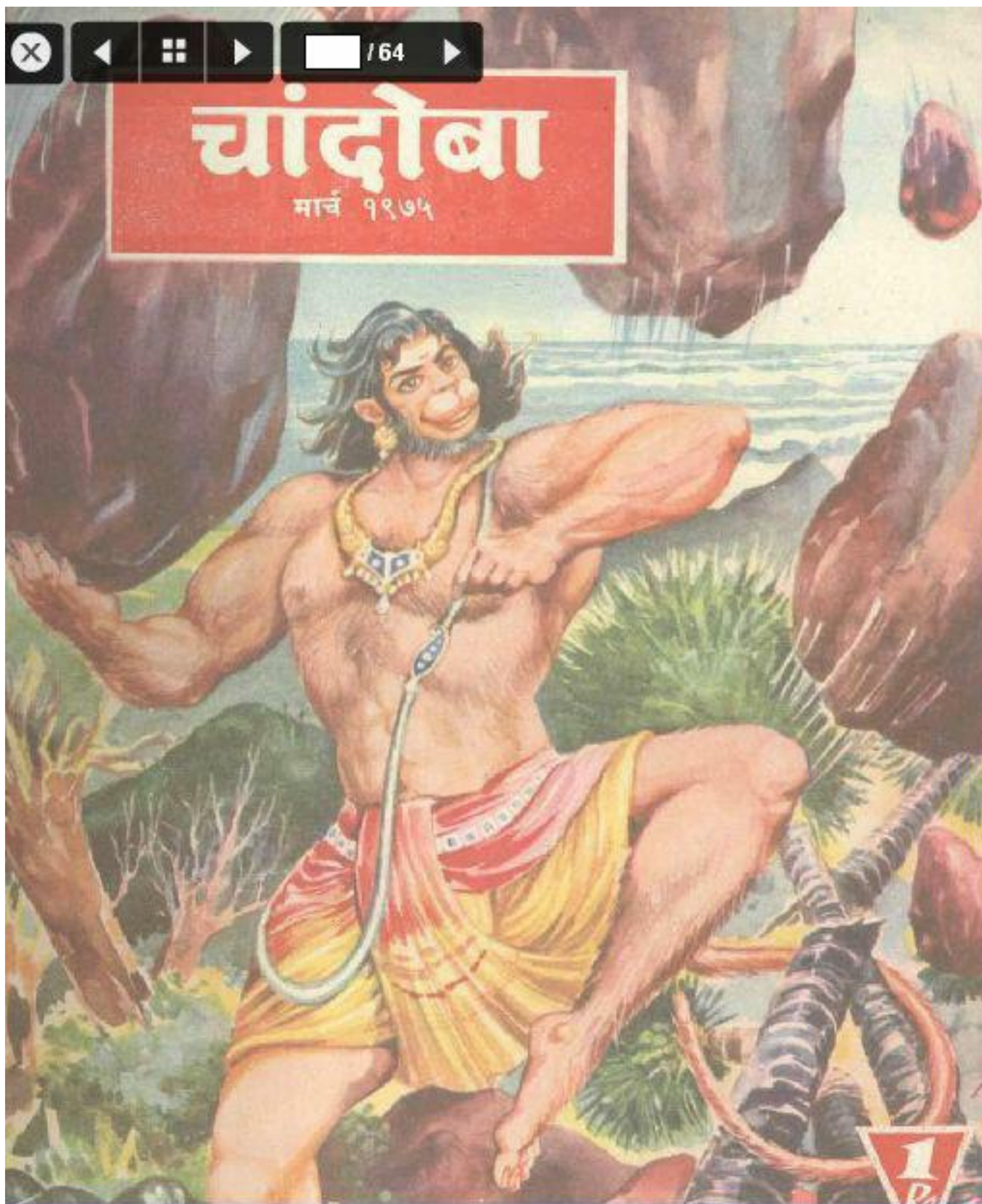

/64
चांदोबा
मार्च १९७५
1

मित्रभेद

[१९]

"दुसऱ्या दिवशी कोळघांनी डबक्यात जाळे टाकून त्यात होते नव्हते ते सर्व मासे धरून नेले. प्रत्युत्पन्नमती मेल्यासारखा पडून राहिला. कोळघांनी विचार केला तो मेला असावा, किनाऱ्यावर काढून ठेवून उरलेले मेल्यानंतर त्यांच्याबरोबर त्यालादेखील उचलून नेऊ. त्याप्रमाणे किनाऱ्यावर ठेवताच प्रत्युत्पन्नमती चटदिशी उडी मारून पाण्यात शिरला. यद्भविष्यती जाळघातच तडफडत पडून राहीला. कोळी त्याला इतर माशांबरोबर घेऊन गेले."

बायकोने सांगितलेली ती गोष्ट ऐकून नर म्हणाला–"मी यद्भविष्यतीसारखा आहे असे वाटले होय तुला? मी प्रथमच सर्व विचार करून युक्त्या करतो आणि आपल्या कामात यशस्वी होतो."

तेव्हां मादीने समुद्र किनाऱ्यावर अंडी घातली.

मादीने समुद्रकाठी अंडी घातली त्या आधी नवराबायकोंचे जे बोलणे झाले होते सर्व समुद्राने ऐकले होते. "या नर टिटवीला गर्व उतरवलाच पाहिजे!" असा समुद्राने विचार केला.

दुसऱ्या दिवशी टिटवीचे जोडपे चाऱ्याच्या शोधार्थ निघून गेल्यावर समुद्राच्या लाटेने सर्व अंडी ओढून घेतली. पक्षी परतले तेव्हां तेथे एकही अंडे नव्हते.

मादी नराला म्हणाली–"पहा, आपल्या अंड्यांचे काय झाले ते. तू यद्भविष्यती सारखाच वागून हे संकट ओढवून घेतलेस. पोटच्या पोरांना गमावून जगण्यापेक्षां आगीत उडी टाकून जीव देते!"

"तू अशी घाई करून जिवाचे बरेवाईट करून घेऊ नकोस. मी हा समुद्र वाळवून टाकून याला आपला तडाखा दाखवितो. पहा तर!" नर म्हणाला.

"ज्वाला विझविण्याच्या प्रयत्नात पंख जाळून घेणाऱ्या भ्रमरासारख्याच या गप्पा आहेत." मादी म्हणाली.

"मी आपल्या चोचीने समुद्रातले सर्व पाणी पिऊन याला कोरडी वाळू करून दाखवितो. पहात रहा." नर म्हणाला.

"तुझ्या चोचीत भरणार तो एक पाण्याचा थेंबच ना? गंगा, सिंधू नदीसारख्या सहा सहस्र नद्या आणि पंचाहत्तर हजार उपनद्या ज्या समुद्रात सतत पडत असतात अशा समुद्राला तू कसा काय आटवणार?" मादी म्हणाली.

"हे सर्व हताश झाल्यासारखे कशाला बोलते आहेस? मनाचा दृढनिश्चय करून खंबीरपणे काम केले तर अशक्य असे काही या जगात आहे का?" नराने विचारले.

"निदान इतर सर्व पक्ष्यांशी मदत तरी माग. एकाच्या हातून न होणारी कामे चार चौघांच्या हातून पुरी होतात. एका बारीकशा धाग्याने हत्तीला बांधता येत नाही. परंतु शेकडो धाग्यांच्या दोरखंडाने मदोन्मत्त हत्तीला बांधतां येते. सुतार पक्षी, चिमणी, बेडूक आणि भ्रमरीने ऐक्य करून

हत्तीची खोड मोडली होती, माहिती आहे का?" मादी म्हणाली.

"ऐकू दे तरी ती गोष्ट!" नर म्हणाला.

तेव्हां मादी गोष्ट सांगू लागली.

चिमणी व हत्ती

एका अरण्यात एका झाडाच्या फांदीवर घरटे बांधून एक चिमणीचे जोडपे रहात असे. मादीने नुकतीच अंडी घातली होती. दुसऱ्या दिवशी एका हत्तीने दुपारचे कडक ऊन सहन न झाल्यामुळे त्या झाडाच्या सावलीत उभा राहून स्वभावानुसार सोंडेने डोक्यावरची फांदी धरून ओढली. त्याच फांदीवर चिमणीचे घरटे होते. सर्व अंडी जमिनीवर आदळून फुटली.

शेवटच्या मलपृष्ठावरील चित्र

अंडी फुटून गेल्यामुळे मादी मोठमोठ्याने ओरडून रडू लागली. तिचे ते ओरडणे ऐकून तिच्या शेजारच्या झाडावरची सुतारपक्षीण चवकशीला आली आणि तिला रडण्याचे कारण विचारून म्हणाली–"अग वेडे! रडून काय मिळणार आहे? जे प्रज्ञावान असतात ते गेलेल्याचा शोक करीत बसत नाहीत. गेलेल्यासाठी शोक करीत बसल्याने दुप्पट त्रास होतो. स्वत: वांचण्याचा प्रयत्न करावाच लागतो."

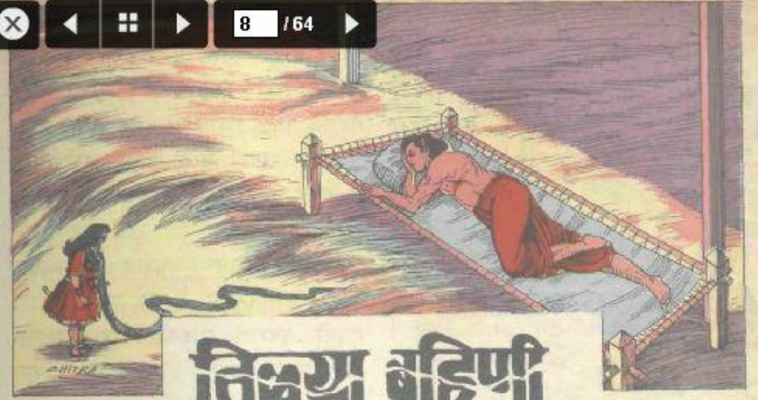
ते ऐकून चिमणी म्हणाली–"तू म्हणतेस ते खरे आहे ग. परंतु हा दुष्ट हत्ती फारच बाई! याला मद चढला आहे. म्हणून याने माझ्या मुलांना ठार केले. तू माझी खरी सखी मैत्रीण असशील तर या मदोन्मत्त हत्तीला कसे ठार करावयाचे याचा विचार करून सांग."

"आपल्याला आपत्काळी मदत करतो तोच खरा मित्र. आपली स्थिती चांगली असते तेव्हां पुष्कळ मित्र गोळा होतात. परंतु चांगली स्थिती नसते तेव्हां मदतीला [illegible] बंधू! खायला घालतो तोच बाप आणि विश्वास करतो तोच मित्र. सुखी करते तीच बायको. माझी मैत्री कशी आहे हे मी तुला लवकरच दाखविते. वीणारव नावाची माझी एक भ्रमर मैत्रीण आहे तिला बोलावून आणते. हत्तीला ठार करण्याचा उपाय ती सांगेल." सुतार पक्षीण म्हणाली.

चिमणीलाबरोबर घेऊन सुतार पक्षीण आपल्या भ्रमर मैत्रिणीकडे गेली आणि चिमणीवर झालेल्या अत्याचाराची गोष्ट सांगून म्हणाली–"या हत्तीला ठार करण्याचा उपाय तूच सांगितला पाहिजेस."

"अरे रे, बिचारी! हिला इतका त्रास झाला का? मेघदूत नावाचा बेडूक माझा एक चांगला मित्र आहे. त्याचा सुद्धां सल्ला घेऊ या. हितैषी सज्जन, राजनीती कुशल अशा विद्वानांचा सल्ला घेऊन केलेल्या कामात यश मिळते असे सांगतात.' भ्रमरी म्हणाली.

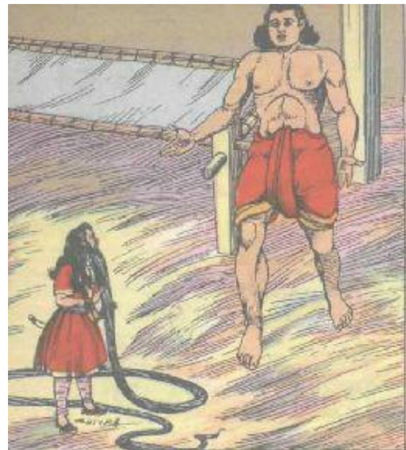
तिळ्या बहिणी

[७]

[रात्रीच्या वेळी अरण्यात एका झाडावर उदयन व संध्याकुमार झोपले असतां वावभर लांब दाढी असलेल्या व टीचभर उंचीच्या माणसाने त्यांना बंदी करून घेऊन आपल्या घरी नेले. निशीथ आपल्या भावांना शोधीत त्या घरात पोचला आणि त्याला दाढीवाल्याच्या गळ्यातल्या हाराचे आणि भस्मांचे गुपित थोडे थोडे कळले. पुढे–]

संध्याकुमाराला व निशीथला दिवसां मुळीच दिसत नव्हतेच. त्यांत त्या दाढीवाल्याने त्यांच्यावर कसले तरी भस्म टाकले आणि ते पडतांच दोघे अदृश्य झाले. त्याच बरोबर सर्व जगही त्यांच्या दृष्टीआड झाले. त्यामुळे त्यांना उदयन वीतभर उंचीचा झाल्याचे आणि खाटेवर घोरत पडलेला तो दाढीवाला सामान्य मनुष्य झाल्याचे कळायला काही मार्ग नव्हता. दाढीवाला केव्हां झोपून उठतो आणि कायकाय आणखी करतो या विचाराने ते थोडे घाबरल्यासारखे झाले होते. त्याशिवाय त्यांच्या मोठ्या भावावर काही दुसरे संकट तर आले नसेल ना ही काळजी वाटत होती.

दाढीवाल्याचे गुपित कळले याबद्दल आणि त्याने आपल्याला फसविण्याऐवजी आपणच त्याला फसवून त्याच्या सारखे झालो याबद्दल उदयनला आनंद वाटत

होता. त्या आनंदाच्या भरात तो आपल्या भावांची गोष्ट पार विसरून गेला. आतां त्याला त्याच्या खिशातल्या भस्मांशिवाय काही दिसत नव्हते. या भस्मांचा व अंजनांचा उपयोग कशासाठी बरे होऊं शकेल, या गोष्टीचा विचार करीत असतां त्याला त्याच्या भावांची आठवण झाली. त्याने इकडे तिकडे नजर फिरवून पाहिली, परंतु ते कोठे दिसणार त्याला?

आतां मात्र त्याला काही सुचेनासे झाले. काय करावे या विचारात असतां एकाएकी तो दाढीवाला उठून बसला आणि त्याला समोर अगदी त्याच्यासारखाच गिड्डा दाढीवाला दिसला. तत्क्षण त्याच्या सर्व लक्षात

गुपित बाहेर पडले, हे कळण्या इतका तो नक्कीच हुशार होता. आपले गुपित बाहेर पडलेले पाहून मनात तो बेचैन झाला होता व त्याला रागही आला होता. तरी त्याने ते बाहेर न दर्शवितां अगदी सहजपणे तो हळूहळू उदयनच्याजवळ येत म्हणाला–"तुम्ही कोण मला माहीत नाही, पण आहांत आमचेही गुरु! माझे गुपित इतक्या सहजी पदरात पाडून घेणारा तुमच्या व्यतिरिक्त दुसरा कोणी मी उभ्या आयुष्यात पाहिला नाही. मी खरोखरच तुमच्या सारख्यांची भेट झाल्याबद्दल स्वतःच्या भाग्याची वाखाणणीच करतो आहे. परंतु तुम्हांला यापासून काही विशेष फायदा होईल असे मात्र नाही मला वाटत. तुम्ही इकडे कशासाठी आलात हे सांगू शकल्यास मी ते काम एका क्षणार्धात करून देऊ शकेन. मी असतां तुम्हांला कोणातोही कष्ट करण्याचे कारण नाही." असे म्हणत अनेक प्रलोभने देत व भुलावण्या दाखवीत उदयनच्या गळ्यातला हार परत मिळविण्यासाठी त्याने अनेक युक्त्या करून पाहिल्या.

परंतु उदयन इतक्या सहजी त्याच्या बोलण्यात फसण्या इतक्या भोळा नव्हता. म्हणाला–"प्रथम तू माझ्या भावांना कोठे

इतर गोष्टी बोलू!"

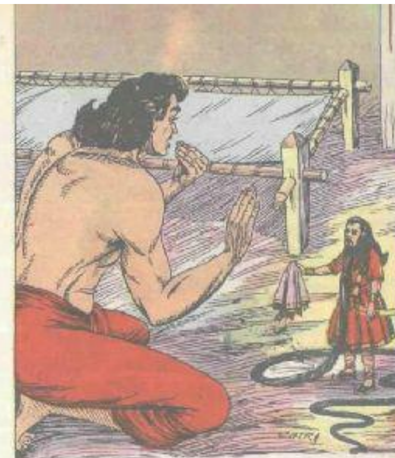
"मी नाही कोठे लपवून ठेवले, येथेच तर आहेत ते." तो म्हणाला. उदयनला वाटले की तो आणखी काही लबाडी करीत असावा. म्हणून तो त्याला दटावीत म्हणाला–"मला तू फसवितोस? माझ्याजवळ तुझ्या या गमजा चालणार नाहीत!" तेव्हां तो स्मित करून म्हणाला–"तुझ्या डाव्या खिशातल्या डबीतले काळं भस्म तेथे थोडे टाक!" असे म्हणत दाढीवाल्याने उदयनच्या भावांना अदृश्य करून ठेवले होते ती जागा दाखविली. त्या जागी उदयनने ते काळे भस्म टाकल्याबरोबर निशीथ आणि संध्याकुमार त्याला दिसले.

नंतर उदयन म्हणाला–"हे झालं. आतां माझा हात पुन्हां कसा येईल ते सांग!"

"त्यालासुद्धां एक औषध आहे व ते तुझ्याचजवळ आहे. पहा, तुझ्या उजव्या खिशात हिरव्या मलमाची एक डबी आहे. ते मलम आपल्या थोटया हाताला लाव." दाढीवाला म्हणाला.

उदयनने त्याप्रमाणे केल्यावर त्याचा हात पहिल्यासारखा झाला.

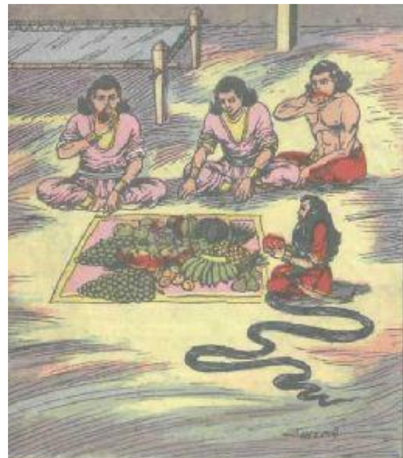
आतां उदयनला तो दाढीवाला आपले सर्व गुपित सांगू शकेल असे वाटू लागले. प्रथम त्याच्या खिशातले पांढरे भस्म आणि

तांबडे मलम कोणत्या कामाचे आहे, हे कळले तर बरे होईल असे वाटले. म्हणून त्याने ते भस्म व मलम दाढीवाल्याला दाखवून विचारले–"मग, यांचा काय उपयोग?"

दाढीवाला हंसत मुखाने म्हणाला–"एवढेदेखील कळलं नाही का तुला? तुझ्या दोघां भावांना मी अदृश्य केले ते या पांढऱ्या भस्मानेच आणि तुझा हात थोटा झाला तो या तांबड्या मलमानेच." असे सांगून त्याने आपले सारे गुपित उघडे केले.

"मग हा पंचा कशाला?" उदयनने त्याला विचारले.

"त्याचे दोन उपयोग आहेत. तू मनात कोणताही खाद्य पदार्थ मिळावा असा विचार करून पंचा अंथरल्या बरोबर तो पदार्थ पंचावर मिळेल. त्याचप्रमाणे कोणाला कोणत्याही प्रकारचा आजार असो, ह्या पंचाने तो बरा होतो." तो दाढीवाला म्हणाला.

"तरमग आमच्या डोळ्यातला दोष दूर करू शकेल का हा पंचा?" उदयनने पंचाचा उपयोग कळतांच विचारले.

"डोळ्यातला दोष म्हणजे काय, मला नाही कळले?" दाढीवाल्याने आश्चर्य-चकित होऊन विचारले. तेव्हां उदयनने तिघांना अनुक्रमे फक्त दिवसा, पहाटेच्या

वेळी दिसते हे सविस्तर सांगितले.

सर्व ऐकून घेतल्यावर तो दाढीवाला म्हणाला–"अस्सं होय? मी तिघांना कशी सामान्य दृष्टी येईल हे सांगतो. परंतु त्या पूर्वी तू तेवढा हार माझा मला परत कर!"

परंतु उदयन तेवढा भोळा नव्हता. कारण तो दाढीवाला तो मंत्रवलेला हार नसताना जेवढा नम्र व आर्जवी झाला होता, तोच हार हातात आल्यावर शेर होऊन तिघांना जिवंत सोडणार नाही, हे ओळखून उदयन त्याला म्हणाला– "आजोबा! आम्हांला दृष्टी यायला कोणता तो उपाय सांगा, ही आमची शेवटची मागणी आहे. येथून पश्चिमेकडे सुमारे दहा मैलावर एक गुहा आहे. त्या गुहेत आम्ही तुमचा हार ठेवून जातो. तुम्ही तो घेऊन जा."

तो हार म्हणजे त्याला प्राणदानासारखे होते. म्हणून तो दाढीवाला त्या गोष्टीस कबूल झाला.

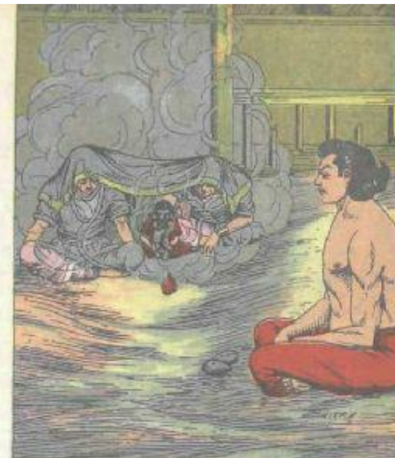
इतक्यात निशीथ व संध्याकुमार उठून उदयनच्याजवळ येऊन म्हणाले–"दादा! आपण याच्या हातात सापडल्यापासून काही खाल्ले प्याले नाही. पोटात कावळे कोकलू लागले आहेत. त्या पंचाचे ते गुपित खरं की खोटं एकदां पाहू या तरी!"

सुचायला हवी होती. परंतु धाकट्या भावंडांनी सुचविल्यावरोबर उदयनने निर-निराळ्या फळांची इच्छा करून तो पंचा पसरला मात्र ताजी उत्तमोत्तम फळे पंचा-वर दिसू लागली. उदयनने काही फळे स्वत: आणि त्याच्या भावंडांनी खाल्ली. परंतु आश्चर्य म्हणजे पुन्हां पंचा फळांनी भरलेला दिसला. म्हणून तो दाढीवाला किती का दुष्ट असेना उदयनने औदार्य दाखवून त्यालादेखील फळे खायला दिली.

पोट भरल्यावर उदयनने तो पंचा घडी करून खिशात ठेवून दिला आणि त्या दाढीवाल्याला विचारले आतां सांगतां का पुन्हां दृष्टी यायला याचा कसा उपयोग करायचा तो? दृष्टी आल्याबरोबर आम्ही आपल्या वाटेने निघून जाऊ."

तो दाढीवाला म्हणाला–"आपल्या जवळच्या तांबड्या मलमाची एक गोळी करून ती या रेशात गुंडाळून जाळ. त्यातून धुराचे लोट येऊ लागतील. तेव्हां तुम्ही तिघांनी हा पंचा तोंडावर पांघरून त्या मलमाची धुरी डोळ्यांना लागेल अशी घ्या. तुम्हांला रात्रं दिवस छान दिसू लागेल."

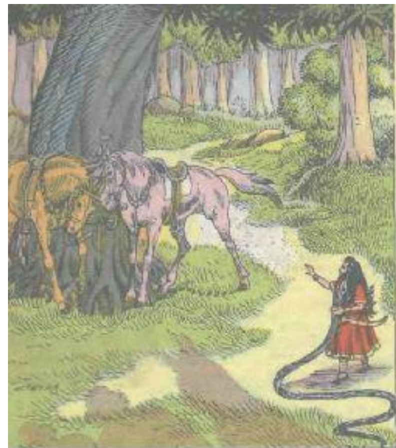
उदयनने लाल मलमाची एक गोळी करून ती त्या रेशात गुंडाळली. परंतु ती पेटवायची कशी, हा प्रश्न होताच.

उदयन या विचारात असता त्या दाढी-वाल्याने दोन गारगोट्यांनी रेशात गुंडाळ-लेल्या त्या गोळीवर ठिणग्या पाडल्याबरोबर धुराचे लोट बाहेर येऊ लागले. उदयने आपल्या दोघां भावांना जवळ बसवून तिघांच्या डोक्यांवर तो पंचा टाकला.

पांच मिनिटांनी तिघांनी पंचा काढला. तिघांच्या डोळ्यांतून पाण्याच्या धारा येत होत्या. थोड्या वेळाने डोळे कोरडे झाले.

परंतु आश्चर्य असे की चांगली दृष्टी यावी यासाठी केलेला तो खटाटोप करून व त्या दाढीवाल्याच्या सांगण्याप्रमाणे करून झाल्यावर दृष्टी यायची तर दूरच डोळ्याची बुभुळेच नाहीशी झाली.

आतां मात्र उदयनला भयंकर राग आला. म्हणाला–"काय रे लबाडा! हीच ना तू आम्हांला दृष्टी आणून दिली म्हणतोस?"

तो दाढीवाला म्हणाला–"अशी घाई करू नकोस! तुम्हांला फंसवायचेच होते मला तर मी तुम्हांला आतांपर्यंत सांगितले ते सर्व गुपित सांगितले असते का? सर्व काम पूरे झाले आहे, व्यर्थ ओरडण्याचे कारणच नाही. तू बुभुळं नाही म्हणतोस, तर तुझ्याजवळ ते हिरवे मलम आहे ते थोडे पापण्यांना लावून पहा!"

त्याप्रमाणे उदयनने ते हिरवे मलम पापण्यांना लावल्याबरोबर त्याला परत

त्याने त्यानंतर आपल्या दोघां भावांच्या डोळ्यांना ते मलम लावले. त्यांनासुद्धां छान दिसू लागले. आपण दाढीवाल्यावर उगाच रागावल्याचा त्याला पश्चात्ताप झाला. निशीथला फक्त रात्री दिसत होते व संध्याकुमाराला फक्त अंधुक उजेडात दिसत होते. परंतु त्यांना सुद्धां छान दिसू लागल्याचे पाहून तिघांना आनंद झाला व त्यांची मने त्या दाढीवाल्याबद्दल आपली कृतज्ञता दर्शविण्यासाठी भरून आली.

नंतर ते तिघे आपल्या घोड्यांच्या शोधार्थ निघाले. प्रथम त्यांनी घोडे बांधून ठेवले होते त्या झाडाजवळ आलें. उदयनने काळे भस्म शिपडल्याबरोबर घोडे खेंकाळू लागले. त्या घोड्यांना घेऊन गुहेत लपवून ठेवलेल्या काळ्या घोड्याजवळ आले. नंतर तिघे आपापल्या घोड्यांवर बसून त्या दाढीवाल्याच्या घरी आले.

त्यानंतर दाढीवाल्याने विचारले– "तुम्हांला पाहिजे होते ते सर्व मिळाले का, की आणखी काही आहे? नसेल तर तुम्ही आपल्या वाटेने जा आणि मला वाट मोकळी करा. वचन दिल्याप्रमाणे माझा हार तेवढा गुहेत ठेवून जा. परंतु तुम्ही वचन मोडलेत तर मात्र....." आणखी असेच काही तो बोलत असतांच निशीथ मध्येच त्याला

सांगितलेस की तू कोण आणि गरीब वाटसरूंना असा बंदी करण्याचा धंदा कां करतोस?"

तो दाढीवाला म्हणाला–"मी ते सर्व सांगू नये, असे गूढ आहे. ते जाहीर केले तर माझे डोके फुटेल व तत्काळ मला मरण येईल."

तिघां भावांनी एकदांच त्याच्याकडे सहानुभूतीपूर्वक पाहिले आणि त्याचे ते गूढ त्याच्याकडून काढून घेण्याचा आग्रह न धरतां आपापल्या घोड्यांवर बसून निघाले. जात असतां उदयन दाढीवाल्याला म्हणाला–"आणखी एकच इच्छा राहली आहे. तुझा हार मी तुला देतो. परंतु ही मलमे, भस्मे आणि पंचा देतोस का आम्हांला?"

त्या गोष्टीला त्या दाढीवाल्याने होकार दिला. त्यानंतर पांढऱ्या घोड्यावर उदयन, काळ्या घोड्यावर निशीथ आणि तांबड्या घोड्यावर संध्याकुमार बसले आणि निघाले.

थोडे अंतर चालून गेल्यावर ते दाढी-वाल्याला त्यांनी सांगितलेल्या गुहेजवळ पोचले. वचन दिल्याप्रमाणे उदयनने आपल्या गळ्यातून हार काढून गुहेत ठेवून दिला. गळ्यातून हार काढल्याबरोबर उदयनला स्वस्वरूप लाभले. नंतर तिघे पुढे निघाले.

थोडे दूर गेल्यानंतर ते एका दाट अरण्यात येऊन पोचले. काळोख पडू लागला होता.

पुन्हां रात्री कोठे अंग टाकायचे हा प्रश्न उभा राहिलाच. त्याविषयी विचार करीत असतां त्यांच्यावर तीन सिंह गर्जना करीत धावून आले. संध्याकुमाराला व निशीथला काय करावे, सुचेना. परंतु उदयन त्याच्या जवळच्या भस्माची आठवण झाली. त्याने पांढरे भस्म काढून निशीथ, संध्याकुमार दोघांवर आणि त्यांच्या घोडयांवर टाकले. ते लगेच अदृश्य झाले. नंतर त्याने आपल्या घोडयावर व स्वत:वरदेखील ते भस्म टाकून घेतले. तो आपल्या घोडयासह अदृश्य झाला.

ते सर्व अदृश्य झाले आणि सिंह गर्जना करीत तेथवर येऊन पोचले दोन्ही गोष्टी एकदमच घडल्या. तोंडाचा घास एकाएकी अदृश्य झाल्याबद्दल त्या सिंहांना निराशाचे झाली. काही वेळ तेथेच हुंगून पहात आणि शेवटी हताश होऊन ते सिंह निघून गेले.

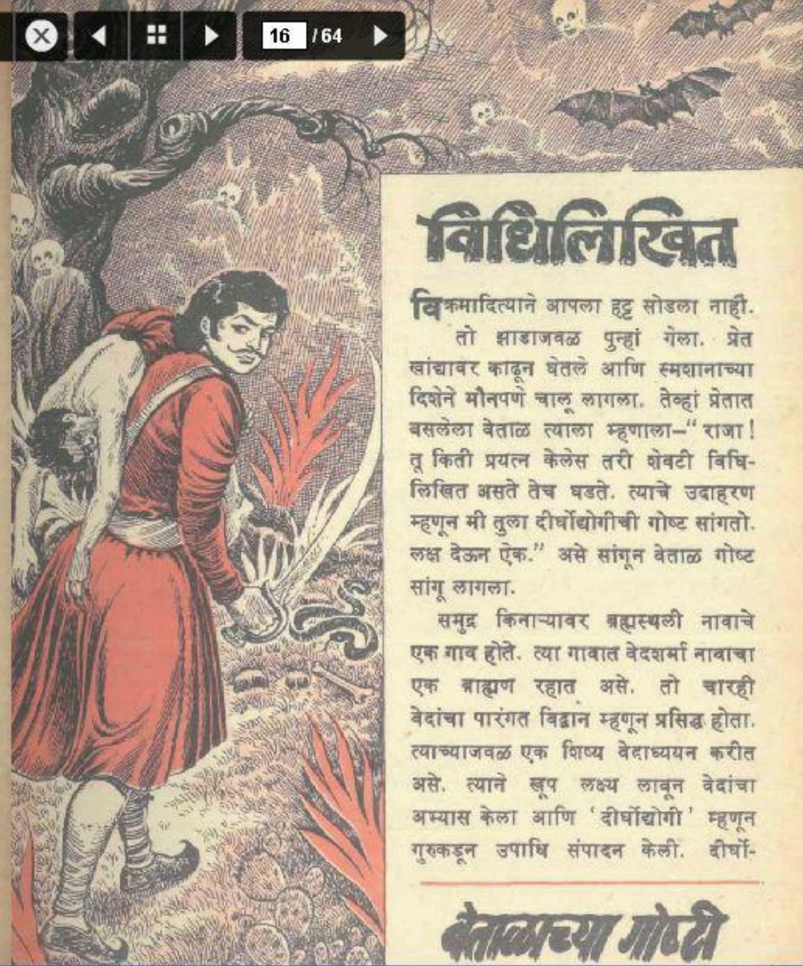
सिंह निघून गेले तरी त्या अरण्यात रात्री मोकळेपणे हिंडणे धोक्याचे आहे हे [illegible] अदृश्य रूपातच आले. उजाडल्यावर उदयनने त्याच्या जवळचे काळे भस्म स्वत:वर, आपल्या घोडयावर आणि आपल्या दोघां भावांवर व त्यांच्या घोडयांवर टाकले. त्यानंतर सर्व स्वस्वरूपात आले.

नंतर तिघे पुन्हा आपल्या घोडयांवर बसून वायुवेगाने निघाले. दाढीवाल्याच्या कृपेने त्यांना दृष्टी चांगली लाभली होती म्हणून कोणी पुढे व कोणी मागे चालावयाचे हा प्रश्न उरला नव्हता. काही अंतर चालून गेल्यावर त्यांना एका निर्जन स्थानी एक वाडा दिसला.

"पाहू या, त्या वाडयापर्यंत कोण प्रथम पोचतो!" असे म्हणत तिघांनी आपापल्या घोडयांना टांचा मारल्या. उदयनचा घोडा वायुवेगाने निघाला. त्याच्या घोडा पाठीमागे संध्याकुमार व निशीथ दोघे समान वेगाने जात होते. परंतु आश्चर्य असे की उदयन पापण्या लवतांलवतां एकदम अदृश्य झाला.

(क्रमश:)

विधिलिखित

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ पुन्हां गेला. प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि स्मशानाच्या दिशेने मौनपणे चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! तू किती प्रयत्न केलेस तरी शेवटी विधिलिखित असते तेच घडते. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला दीर्घोद्योगीची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

समुद्र किनाऱ्यावर ब्रह्मस्थली नावाचे एक गाव होते. त्या गावात वेदशर्मा नावाचा एक ब्राह्मण रहात असे. तो चारही वेदांचा पारंगत विद्वान म्हणून प्रसिद्ध होता. त्याच्याजवळ एक शिष्य वेदाध्ययन करीत असे. त्याने खूप लक्ष्य लावून वेदांचा अभ्यास केला आणि 'दीर्घोद्योगी' म्हणून गुरुकडून उपाधि संपादन केली. दीर्घो-

वेताळाच्या गोष्टी

द्योगीला विद्याभ्यास करीत असतां खाण्या-पिण्यासाठी व पुस्तकांकपड्यांसाठी खर्चाला तमोभेदक नावाचा एक गृहस्थ पैसे देत असे. दीर्घोद्योगी विद्याभ्यास करीत असतां भग्न-तामस नावाच्या ब्राह्मणाच्या घरी रहात असे. खूप परिश्रम करून दीर्घोद्योगी चारही वेदांत पारंगत झाला.

एकदां भग्नतामस दीर्घोद्योगीशी बोलत बसला असतां म्हणाला–"बाबा रे, तुला मी कधी सांगितले नाही, या मोठ्या राहत्या वाड्या व्यतिरिक्त माझ्या मालकी-च्या शेकडो गाई व म्हशी आणि मोठी शेतीवाडी आहे. याशिवाय दासदासी व नोकरांचाकरांचा मोठा परिवार आहे. मी

जन्मापासून एक शेतकरी असल्या कार-णाने त्या विद्वत्तेचा यत्किंचितही उपयोग करू शकलो नाही. आतां वार्धक्य आले म्हणून, ऋषीमुनींनी सांगितल्याप्रमाणे उर-लेले आयुष्य तीर्थयात्रेत घालविण्याचा विचार आहे. मोक्ष हवा असेल तर काशी-विश्वनाथाची सेवा केली पाहिजे. माझ्या-कडे जे काही आहे ते सर्व तुला देतो. तूच याचा मालक आहेस."

दीर्घोद्योगीने आनंदाने त्या गोष्टीस होकार दिला. दुसऱ्या दिवशी तो आपल्या गुरूचा आशीर्वाद घेऊन तमोभेदकाचा निरोप घेण्यासाठी त्याच्या घरी आला.

तिकडे भग्नतामसाने दीर्घोद्योगीची बराच वेळ वाट पाहिली, पण तो आला नाही. दुपारची वेळ झाली तेव्हां भग्नतामस दीर्घोद्योगीच्या शोधार्थ निघाला तेव्हां तो तमोभदकाच्या घरी गोंधळलेल्या स्थितीत घुटमळत असलेल आढळला.

"मी अद्याप तमोभेदकाचा निरोप घेतला नाही. घरात सर्व लोक जरा गडबडीत असल्यासारखे दिसत आहेत. कारण कळले नाही." दीर्घोद्योगी भग्नतामसाला म्हणाला.

भग्नतामस स्मित करून म्हणाला–"तमोभेदकाची बायको थोड्याच वेळाने प्रसूत होईल. तिला मुलगी होणार, तुझे तिच्याशी लग्न होणार आणि तिच्या कुळाचा नाश होणार!" असे सांगून भग्न-तामस निघून गेला.

थोड्या वेळाने तमोभेदक "फुटकंनशीब" असे मनात म्हणत बाहेर आला. कारण त्याला मुलगी झाली होती. ते ऐकून दीर्घोद्योगी जास्तच गोंधळला. कारण भग्न-तामसाने सांगितलेले पहिले भविष्य खरे झाले होते. तेव्हां त्याने सांगितलेली इतर दोन्ही भविष्येसुद्धां नक्कीच खरी होतील असे दीर्घोद्योगीला वाटले. ती दोन भविष्यें कशी खोटी होतील व त्या पापी मुलीशी लग्न लावून पायात बेडी अडकवून घेतल्या-शिवाय कसे सुटायचे असा विचार करीत दीर्घोद्योगी दुसऱ्या दिवशी उजाडतांच निघाला. समुद्र किनाऱ्यापासून दूर, फार दूर जाण्याच्या हेतूने तो दहा वर्षे सतत चालत राहल्यावर शेवटी गंगातीरी येऊन पोचला.

एके दिवशी तो एका ब्राह्मणांच्या गावी येऊन पोचला. समोर एक म्हातारी दिसली. तिला तो म्हणाला–"आजी! थोडे पाणी प्यायला द्यायला सांगता का?"

ती म्हातारी हाक मारीत म्हणाली–"बाळ तमालिके! एक पाट आणि तांब्या-भरून पाणी घेऊन ये कशी, माझे आई!"

घरातून एक मुलगी आली. तिच्या अंगावरचे सर्व कपडे काळे होते. ती आपल्या

चंचल डोळयांनी एका क्षणार्धात चारी-बाजूला पाहून लाजत पुढे आली. तिच्या एका हातात पाट होता आणि दुसऱ्या हातात पाण्याचा तांब्या होता.

"बसा!" असे म्हणत ती पाट मांडू लागली आणि तांब्या खाली ठेवला.

"काय ग हे!" जा पुन्हां जाऊन पाणी घेऊन ये पाहू. म्हातारी म्हणाली.

दीर्घोद्योगी बसल्यावर थोड्या वेळाने तिने त्याला विचारले–"कोठून आलास बाबा! आणि कोठे जातो आहेस?"

"सर्व जग फिरून आलो, म्हणायला हरकत नाही. कोठे तरी ब्राह्मणांच्या गावात स्थायिक होऊन रहावे. मुलांना

शिकवावे आणि आयुष्य घालवावे, विचार करतो आहे!" दीर्घोद्योगी म्हणाला.

"अस्सं! तरमग तू इतर कोणाकडे जाण्याची गरजच काय? माझेच दोघे नातू आहेत! त्यांना तुझी गरज आहे आणि तुला त्यांची गरज आहे." म्हातारी म्हणाली.

दीर्घोद्योगीला ते काम आवडले व तो दोन वर्षे त्या म्हातारीच्या नातवांना शिकवीत तिच्याच घरात राहला. मध्यंतरी म्हातारीच्या मनात एक विचार आला. तमालिकेचे वय लग्नाचे झाले होते. तिचे दीर्घोद्योगीशी लग्न करून मोकळे व्हावे! तिने तसे त्याला विचारले ही.

दीर्घोद्योगीने थोडा विचार केला आणि लग्नास कबूल झाला. कोठे तरी पश्चिमेकडच्या समुद्रकाठी राहणाऱ्या तमोभेदकाच्या पापी मुलीशी लग्न होण्यापेक्षां, त्या संकटातून मुक्ती मिळण्यासाठीच एक मार्ग निघतो आहे असा विचार करून त्याने तमालिकेशी लग्न करून घेतले.

एक वर्ष लोटले. एके दिवशी तमालिकेला पहाटेच उठलेली पाहून दीर्घोद्योगीने विचारले—"काय ग, या म्हाताऱ्या बाई तुझ्या कोण? माझ्याजवळ शिकणारी मुले कोण?"

तमालिकेने दीर्घश्वास सोडला व म्हणाली—"या म्हातारीचा नवरा फार मोठा विद्वान, दानी व श्रीमंत होता. त्यांना एकच एक मुलगी होती. त्या विद्वानाने मुलीचे लग्न आपल्याच एका शिष्याशी करून दिले. लग्नापूर्वी तो शिष्य आपल्या गुरूशी भक्तीपूर्वक वागे. परंतु लग्न झाल्यावर तो सासूसासऱ्याविरुद्ध उलटला. नंतर तो त्यांच्याशी भांडून सिंध देशात निघून गेला. तेथे तो ब्रह्मस्थली नावाच्या गावी राहून भिक्षुकी करू लागला.

"काही काळ लोटल्यावर त्याला एक जन्माची पापी अशी मुलगी झाली आणि जुळी मुले झाली. ती दोघं मुलंच तुमच्याजवळ आतां शिकत आहेत आणि ती

आईवडील चांगलेसे आठवत नाहीत. सिंधू नदीला एकदां मोठा पूर आला आणि फार मोठा प्रदेश पाण्याखाली बुडाला. तेव्हां आम्हांला अनाथ अवस्थेत पाहून आमच्या आईची आई इकडे घेऊन आली."

दीर्घोद्योगीला ते ऐकून कोणी काळजात सुरा खुपसल्यासारखे झाले. भग्नतामसाची दुसरी भविष्यवाणी खरी झाली होती. निदान तिसरी तरी खोटी ठरविण्याचे मनाशी ठरवून दीर्घोद्योगी काशीला निघाला. तीर्थयात्रा करून उरलेले आयुष्य पुण्य संपादन करण्यासाठी खर्ची घालावे असा त्याने निश्चय केला.

बारा वर्षांनंतर दीर्घोद्योगी काशीला येत असतां एक कापालिक मुंडमाळा गळ्यात घालून खूप झिंगून येत असलेला त्याला दिसला. त्याच्या पाठीमागून एक कापालिनी त्याच्यासारखीच झिंगून येत होती.

कापालिक तिला हाक मारून म्हणाला—"अग ए! जरा लवकर ये. काळ फुकट जाता कामा नये. 'ह्रीम्'' ह्राम' म्हणून खूप प्याले पाहिजे!" इतक्यात तिची नजर दीर्घोद्योगीवर पडली. पतीला ओळखून मोठ्याने किंकाळी फोडीत तिने त्याचे पाय धरले.

लोक ते दृश्य पाहून चारीबाजूला जमले. तमालिका आपल्या नवऱ्याला म्हणाली—

"तुमचा वेदाभ्यास काय झाला? नित्यहोमाग्नी कोठे गेला? तर्पणादीचे काय झाले? मला सोडून माझ्या आयुष्याचे मातेरे करायला तुम्हीच कारण झालात!"

जमलेल्या लोकात काही ब्राह्मण होते. त्यांनी दीर्घोद्योगीला प्रश्न करून व तमालिका म्हणाली त्यात सत्यार्थ असल्याचे ओळखून तमालिकेला विचारले—"बरं, आतां तू कापालिकेबरोबर जाणार की आपल्या नवऱ्याबरोबर जाणार?" ती नवऱ्याबरोबर जाते म्हणाली.

तेव्हां सर्व ब्राह्मण दीर्घोद्योगीला म्हणाले—"ह्या बाईचे पाऊल वाकडे पडायला कारण झाल्याबद्दल तू प्रायःश्चित्त करायला तयार

झाले पाहिजेस. तू हिला आपली बायको म्हणून तू स्वीकारलेच पाहिजेस!"

दीर्घोद्योगीने ते मान्य करून तसे केले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला– "राजा! दीर्घोद्योगीला जे भोगावे लागले त्याला मूळ कारण कोण? विधिलिखितच की तो स्वत: त्याने भग्नतामसाच्या भविष्यावर विश्वास केला म्हणायचा की नाही? या शंकांचे उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"दीर्घोद्योगीने भग्नतामसाच्या भविष्य कथनावर विश्वास केला म्हणूनच त्याने स्वत:ला वांचविण्याचे प्रयत्न केले. विश्वास केला नसता तर त्या भविष्याकडे त्याने दुर्लक्ष केले असते. भग्नतामसाचे भविष्य वास्तविक विधिलिखितच होते. दीर्घोद्योगीने ते भविष्य बदलण्याचा जो प्रयत्न केला तो देखील विधिलिखित [illegible] रहायचे होते तर त्याने पळून जाण्याऐवजी शक्य तितक्या जवळच रहायला हवे होते. तिच्याशी लग्न झाल्यानंतर त्याने तिचा पूर्वइतिहास विचारण्यात ही चूक केली. ते त्याने पूर्वीच विचारून घ्यायला हवे होते. कळल्यानंतर तो पळून गेला तेव्हां चार जणांसमोर तमालिका त्याला दोषी ठरवू शकली. नवऱ्याने टाकलेल्या बाईचे पाऊल वांकडे पडले नाही तरच आश्चर्य शेवटीं तिने त्याच्याबरोबरच संसार करायचे ठरविले म्हणजे तिचे पतन व्हायला कारण तिची दुर्बुद्धी नाही, हे कळते. म्हणून हा सर्व दीर्घोद्योगीचा स्वत:च्या पायावर कुऱ्हाडमारून घेण्याचाच प्रयत्न म्हटला पाहिजे."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाड जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

चोराचे औदार्य

काश्मीर राज्यात एक कुलीन ब्राह्मण पंडित रहात असे. मुळात ते एक थोर जमीनदार कुटुंब होते. त्यांचा वाडा बराच मोठा होता. परंतु पंडिताच्या वाडवडिलांनी कधी हात राखून खर्च केला नाही. म्हणून त्यांच्याजवळ होते नव्हते ते सर्व खर्च होऊन गेले होते. त्यामुळे त्यांची स्थिती खालावत गेली होती. परंतु पंडिताने ही गोष्ट बाहेर कोणाला कळू नये याची काळजी बाळगली आणि संसाराचा गाडा रेटीत आणला.

त्या पंडिताला एक अत्यंत रूपवती कन्या होती. तिच्याशी लग्न करण्यासाठी तरुण मंडळी मागण्या घालीत होती. परंतु बिचारा पंडित मुलीचे लग्न पैशाशिवाय कसे करायचे या पेचात होता. ही गोष्ट कोणाला माहीत नव्हती व त्यानेदेखील सांगितली नाही. परंतु त्याच्या वाड्याच्या तळघरात व माळ्यावर अलोट संपत्ति लपवून ठेवली आहे असे लोक म्हणत.

या कारणामुळे त्या पंडिताचे आणि त्याच्या एका जवळच्या स्नेह्याचे वांकडे आले. त्या मित्राचे नाव सुंदर असे होते. त्याने एकदां पंडिताकडे एक मोठी रक्कम कर्जाऊ मागितली. पंडिताने व्यवहार म्हणून खरी स्थिती मित्राला सांगितली. परंतु सुंदरला ते खरे वाटले नाही व त्याचा अपमान झाल्यासारखे त्याला वाटले. त्याने पंडिताची खोड मोडण्याचे मनाशी ठरविले.

सुंदरने त्यासाठी एका अट्टल चोराची मदत घ्यायचे ठरविले. त्याने चोराला पंडिताच्या वाड्यात शिरून त्याच्या तळघरात व माळ्यावरचे सर्व धन लुटायला प्रोत्साहन दिले. चोराने आनंदाने होकार दिला. पंडिताला ती गोष्ट मुळीच माहीत नव्हती.

एके दिवशी रात्री पंडिताची बायको झोपण्यापूर्वी नवऱ्याला म्हणाली–"काय हो, मुलीला मागण्या घालायला लोक येत आहेत. योग्य वर पाहून वेळेवरच मुलीचे लग्न नको का करून द्यायला? उशीर कां करतां आहां, मला नाही कळत!"

पंडित म्हणाला–"तू म्हणतेस ते खरे आहे. परंतु खरी वस्तुस्थिती मी तुला कधीच सांगितली नाही. आपल्याजवळ पैसा नाही. कशीतरी लाज राखून दिवस काढीत आहो. या पुढे संसाराचे गाडे कसे चालणार हा माझ्यासमोर प्रश्न आहे. मुलीच्या लग्नाला पैसे कोठून आणायचे?"

"म्हणजे इतकी का स्थिती बिघडली आहे? इतके दिवस आनंदाने जगलो आणि शेवटी दारिद्र्यच का नशीबी?" पंडिताची बायको निराश होऊन म्हणाली आणि फार दु:खी झाली. पंडितदेखील आपले दु:ख आवरू शकला नाही.

नवराबायकोंचे बोलणे चोराने ऐकले. तो त्या दिवशी वाड्यात चोरी करायला [illegible] त्याला सुंदरचा फार राग आला. दोघां नवराबायकोला झोप येईपर्यंत चोराने आपली चाहूल दिली नाही. नंतर हळूच निसटला.

दुसऱ्या दिवशी सुंदरने त्या चोराची फार वेळ वाट पाहिली. तो आला तर नाहीच उलट रात्री आपल्याच घरात चोरी होऊन होती नव्हती ती सर्व चीजवस्तु चोर घेऊन गेल्याचे ऐकून सुंदर चकित झाला.

दुसऱ्या दिवशी पंडित व त्याची बायको सकाळी उठून पाहतात तर त्यांच्या उशाशेजारी एक गाठोडे ठेवलेले त्यांना दिसले. सोडून पाहिले तर सोन्याचे दागिने आणि चांदीची नाणी होती. त्या गाठोड्याला एक चिट्ठीसुद्धा अडकवलेली होती. "तुमच्या मुलीच्या लग्नासाठी एका अट्टल चोरातर्फे अल्प भेट!" असे चिट्ठीत लिहिले होते.

व्यवहार ज्ञान

अकबरच्या दरबारात एक अत्यंत हुशार असा बिरबल नावाचा एक दरबारी होता.

एकदां अकबरला त्याचे सर्व दात पडल्याचे स्वप्न पडले. त्याने आपल्या दरबारी ज्योतिष्याला बोलावणे पाठविले आणि पडलेल्या स्वप्नाचे वर्णन करून त्याचे भविष्य सांगायला सांगितले. ज्योतिष्याने सर्व ग्रंथ चाळले आणि म्हणाला–"प्रभू! आपल्या डोळ्यासमोर आपले सर्व नातेवाईक व परिवार या जगाचा निरोप घेणार!" ते ऐकून बादशहाने त्याला तुरुंगात टाकायला सांगितले.

इतक्यात काही कामा निमित्त बाहेर गेलेला बिरबल दरबारात आला. घडलेली गोष्ट कळल्यावर त्याने त्या गरीब भोळ्या ज्योतिष्याला वांचवायचे ठरविले.

तो बादशहाला म्हणाला–"जहांपनाह! मी आपल्या स्वप्नाचा अर्थ सांगतो." असे सांगून बोटे उचलून एकदां आकाशाकडे पाहून व नंतर जमिनीकडे पहात म्हणाला–"जहांपनाह! आपले नातेवाईक व परिवार यांच्याहून आपण दीर्घायू आहां! असा आपल्या स्वप्नाचा अर्थ आहे."

"हा चांगला व शुभ अर्थ तू सांगितलास त्यासाठी माग, काय वाटेल ते मागून घे!" बादशाह म्हणाला.

"आपण आपल्या दरबारी ज्योतिष्याला सोडावे, एवढीच कृपा करावी!" बिरबल म्हणाला.

सुटका मिळाल्यावर ज्योतिषी घरी जाऊ लागला त्याला भेटून बिरबल म्हणाला–"फल ज्योतिष सांगायचे झाले तर फक्त पुस्तकी ज्ञान पुरत नाही. थोडे व्यवहार ज्ञान सुद्धा लागते! लक्षांत ठेवा!" असे सांगून बिरबलाने ज्योतिष्याला निरोप दिला.

स्वश्रमाचे मूल्य

एका गावात रामू आणि सोनू नावाचे दोघे मित्र रहात असत. दोघे गरीब होते. एके दिवशी दोघांनी बसून विचार केला आणि धनार्जन करण्यासाठी आपल्या गावाहून निघाले. बरेच अंतर पायी प्रवास केल्यावर दमून भागून ते एका मुनीच्या आश्रमाजवळ येऊन पोचले. मुनीने चवकशी करून त्यांना जे म्हणावयाचे होते ते सर्व ऐकून घेतले व म्हणाला–

"बाबांनो! मी पुष्कळ श्रम करून अनेक विद्या शिकून घेतल्या. तुमच्यापैकी एक जण ब्राह्मण आहे. ब्राह्मणाला धनाचा किंवा पैशाचा मोह असतां कामा नये. त्याने ज्ञानार्जन करून ते चार चौघांना दान केले पाहिजे. त्यात त्याची कीर्ती वाढेल आणि ब्राह्मण कुलात जन्म घेतल्याचे सार्थक होईल. दुसरा आहे वैश्य कुळात जन्मलेला. त्याने व्यापारातले सर्व गुपित माझ्याजवळ शिकून धनार्जन करावे. फक्त धनार्जन करूनही चालणार नाही, जनसेवासुद्धा करील तोच खरा वैश्य!"

त्या मुनीच्या उपदेशाप्रमाणे दोघां मित्रांनी तीन वर्षे मेहनत करून त्या मुनीजवळ विद्याभ्यास केला. रामू अनेक शास्त्रांचा अभ्यास करून रामशास्त्री झाला. सोनू व्यापाराची सर्व गुपिते शिकून सोनूशेट झाला. रामशास्त्री आपल्या पांडित्याच्या बळावर राजाच्या दरबारात दरबारी पंडित म्हणून प्रसिद्ध झाला. सोनूशेटने व्यापारात नावलौकिक संपादन केला. चार पांच वर्षात दोघांची सांपत्तिक स्थिती चांगली झाली.

बराच काळ लोटला. रामशास्त्रीला मुलगा झाला. त्याचे नांव कृष्ण होते. परंतु रामशास्त्री मुलाविषयी फार काळजीत पडला. कारण मुलगा हट्टी व खोडकर

दिवस रात्र खेळात आणि आरडाओरडा करण्यात खर्च होऊन जाई. मुलगा आपल्यासारखा विद्याभ्यासात हुशार व्हावा यासाठी रामशास्त्रीने केलेले सर्व प्रयत्न व्यर्थ झाले.

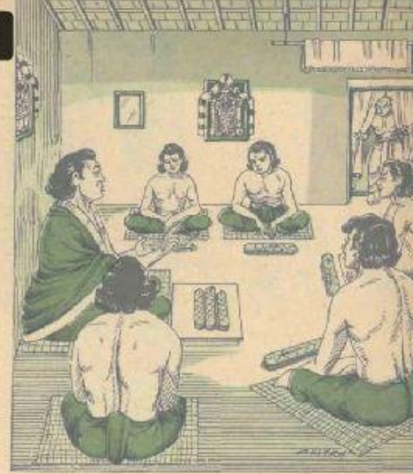
तेवढ्यात एक विचित्र गोष्ट घडली.

रामशास्त्री आपल्या विद्यार्थ्यांना श्लोकांचा अर्थ सांगत होता. ते श्लोक फार कठीण होते. म्हणून विद्यार्थ्यांना कळत नव्हते. तीच तीच गोष्ट कित्येकदां सांगून ही त्यांना न कळल्यामुळे दमून जाऊन रामशास्त्री थोडी विश्रांती घेण्यासाठी आत गेला.

बाप मुलांना शिकविण्यासाठी जे कष्ट करीत होता ते कृष्णा पहात होताच. बाप आत गेल्याबरोबर तो बापाच्या जागी येऊन बसला आणि शिकवू लागला. परंतु आश्चर्याची गोष्ट अशी की रामशास्त्रीच्या तोंडून ज्या श्लोकांचा अर्थ मुलांना कळला नव्हता त्याच श्लोकांचा अर्थ कृष्णाच्या तोंडून ऐकल्यावर सहजी कळला.

रामशास्त्रीने बाहेर येऊन ते दृश्य पाहिले व आश्चर्यचकित झाला. आपला मुलगा मूर्ख नाही. त्याची स्मरणशक्ती उत्तम आहे. अभ्यास केला तर सहजी थोर विद्वान होऊ शकेल, असे त्याला वाटले.

रामशास्त्री ते म्हणाला तेव्हां मुलगा म्हणाला–"विद्याभ्यास कशाला करायचा?"

"मान मिळावा, धन मिळावे असे वाटत असेल तर विद्याभ्यास केला पाहिजे!" रामशास्त्रीने समजावून सांगितले.

"मी एका थोर विद्वान पंडिताचा मुलगा आहे, म्हणून लोक माझा गौरव करीत आहेत. मी ब्राह्मण आहे म्हणून मला मान देत आहेत. मी एका श्रीमंताचा मुलगा आहे. याहून जास्त मिळविण्यासारखे काय आहे?" कृष्णाने विचारले.

मुलगा हुशार आहे हे रामशास्त्रीने ओळखले. त्याची बुद्धी सरळ मार्गावर आली तर तो नाव काढील हे त्याला कळले. पण ती मार्गावर कशी येईल, याविषयी विचार करीत असतां त्याच्या

घरी त्याचा बालमित्र सोनूशेट आला. दोघे बसून बोलू लागले तेव्हां सोनूशेटदेखील आपला मुलगा धनशेट याच्याविषयी त्याच काळजीत असल्याचे कळले. मुलगा खेळकर व उडाणटप्पू निघतो की काय या भीतीने सोनूशेट त्याला मार्गावर आणायचा प्रयत्न करी तेव्हां तो म्हणे, "मी एका श्रीमंताचा मुलगा आहे. मी काळजीपूर्वक राहण्याची गरजच काय?"

बराच वेळ परस्पर सुखदु:खाच्या गोष्टी बोलत राहल्यावर दोघां मित्रांनी विचार करून दोघांच्या मुलांना सरळ मार्गावर आणण्यासाठी एक उपाय करून पहायचा ठरविले. त्याप्रमाणे सोनूशेट आपल्या

बरोबर परदेशात व्यापारासाठी निघून गेला. जातांना त्याने मुलाच्या सेवेसाठी दोघां नोकरांना ठेवले.

कृष्णशास्त्री व धनशेट दोघांची चांगली गट्टी जमली. दोघांच्या आवडी निवडी आणि स्वभाव एकच. धनशेटचे नोकर कृष्णशास्त्रीच्या सेवला सुद्धा हजर रहात.

दोन महिने लोटले. रामशास्त्रीने एके दिवशी धनशेटला बोलाविले व म्हणाला– "तुझ्या बाबांनी पैशाची गरज असल्याचे कळविले आहे. आपले घर विकून पैसे पाठव, दुसरा मार्ग नाही."

धनशेटला कसे ते कळेना.

आणखी एक महिना लोटला. एके दिवशी एकजण रामशास्त्रीकडे येऊन म्हणाला–"सोनूशेटचे जहाज बुडले व त्याबरोबर सोनूशेट बरोबरची मंडळी आणि त्यांच्या जवळचा सर्व माल बुडाला. मी स्वत:च्या जिवाची पर्वा न करून त्यांना जमिनीवर आणले व आपल्या घरी घेऊन गेलो. परंतु ते वांचले नाहीत."

ते ऐकून धनशेट रडू लागला. रामशास्त्रींनी त्याची समजूत घालण्याचा प्रयत्न केला आणि त्याला एक गोष्ट स्पष्टपणे सांगत म्हणाला–"बाबा रे! मी तुझ्या बापासारखा व्यापारी नाही. तुला फार

तेव्हां तुला स्वत:विषयी काय तो विचार करायला हवा."

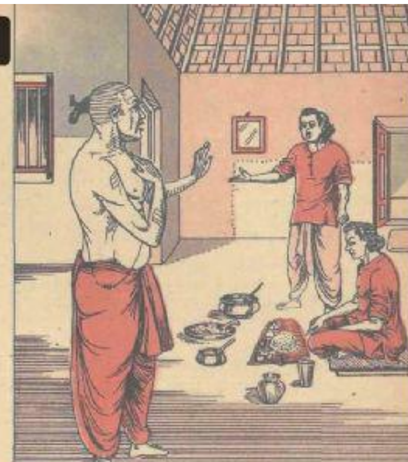
धनशेटचे पौरुष जागे झाले. तावडतोब रामशास्त्रीच्या घरातून तो बाहेर पडला. परंतु त्याला पाय ठेवायला कोठेच जागा मिळाली नाही. कोणी जेवायला वाढायला-सुद्धा तयार नव्हता. म्हणून धनशेट स्वत:चा राग गिळून रामशास्त्रीकडेच आला आणि निदान जेवण तरी घाला अशी त्याने विनंती केली.

रामशास्त्रीने त्या दिवशी त्याला जेवायला वाढले, परंतु त्याच बरोबर फार दिवस त्याला ते जमणार नाही असे सांगून टाकले.

ते ऐकून कृष्णशास्त्रीला राग आला. त्याने बापाला विचारले–"मित्राच्या मुलाचा एवढादेखील मान नको का ठेवायला?"

बाप म्हणाला–"हे बघ, सोनूशेट माझा मित्र आहे. तो संकटात असेल तेव्हां मी त्याच्या मदतीला नक्कीच धावेन. परंतु धनशेटशी माझा तसा काहीच संबंध नाही."

"त्याच्याशी तुमचा काही संबंध नसेल, तो माझा मित्र आहे. माझ्या मित्राला घरात एवढा आदर नको का मिळायला?" कृष्णशास्त्रीने बापाला विचारले.

"तू तरी काय मोठे दिवे लावले आहेस, ऐकू दे तरी?" रामशास्त्रीने तितक्याच तुटकपणे विचारले.

"देवाची पूजा करून देवासारखा पूज्य झालेल्या पुजाऱ्याचा मी मुलगा आहे. विद्वान पंडित रामशास्त्री यांचा मुलगा आहे मी. हे माझे थोर पण नाही का?" मुलाने विचारले.

रामशास्त्रीने एक मिनिटभरच विचार केला. नंतर म्हणाला–"तुझ्या प्रश्नाचे उत्तर मी देतो. त्या आधी तू एक काम कर. तुझी व धनशेटची आजपर्यंत सेवा करणारे ते दोघे नोकर आहेत ना त्यांना बोलावून धनशेटाची दोन दिवस नोकरी करायला सांग."

कृष्णशास्त्री, एवढेच ना, असे मनाशी म्हणत उत्साहाने निघाला. दोघां नोकरांनी पूर्वी कधी एक पैसादेखील मागितला नव्हता आणि सर्व कामे आनंदाने करीत होते. परंतु आतां धनशेटचे नाव सांगितले तरी तिकडे दुर्लक्ष करीत म्हणाले–"असल्या दरिद्री माणसाकडे कामाला कोण येईल हो?"

त्यांचे उत्तर ऐकून कृष्णशास्त्री तर थक्कच झाला. त्याने परत येऊन बापाला घडले ते सांगितले.

रामशास्त्री हंसून म्हणाला–"त्यांचे म्हणणें बरोबरच आहे. धनशेटचे आपलं असे व्यक्तिमत्व कोठे आहे? तो बापाच्या छत्रछायेत असेपर्यंत बापाचे धन त्याच्या पाठीशी होते. ते गेल्याबरोबर तो एक सामान्य माणूस झाला. उद्यां तुझी गत तीच होणार. माझ्या पांडित्यामुळे तुझा गौरव होतो आहे. माझे वैभव व संपत्ती काय ती माझी विद्वत्ता आहे. ती तुला लाभली नाही तर तुझी तीच गत होणार नाही का? स्वकष्टार्जित जे असते तेच ति[illegible] न कमावणारा वैश्य होऊ शकत नाही, तसाच विद्यासंपन्न नसेल तो ब्राह्मण होऊ शकत नाही."

"बरोबर! स्वकष्टार्जित अत्यावश्यक आहे, हे मला कळले. तुम्ही आपल्या मित्राला जी मदत करू शकता ती मी आपल्या मित्राला करण्याच्या स्थितीत नाही. आतां मी काय करू म्हणता?" कृष्णशास्त्रीने विचारले.

"तू आणि तुझा मित्र मी सांगतो त्या जागी जाऊन काम करा व थोडे शिका." असे सांगून रामशास्त्रीने त्याने स्वत: व सोनूशेटने ज्या गुरूच्या आश्रमात विद्याभ्यास केला होता त्याविषयी सांगितले.

कृष्णशास्त्री व धनशेट दोघांनी त्या मुनीच्या आश्रमात दोन महिने विद्याभ्यास केला व परत आले. धनशेटचा बाप जिवंतच होता. त्यानें आपली मिळकत दुप्पट वाढविली होती. आपली सुधारणा व्हावी यासाठीच दोघांच्या वडिलांनी तो उपाय केला असल्याचे दोघांना कळले.

राजा झाडूवाला

फार पूर्वी उत्कल देशाच्या गादीवर पुरुषोत्तम देव नावाचा एक धर्मभीरु राजा राज्य करीत असे. तो जगन्नाथाचा थोर भक्त होता. सर्व राज्य जगन्नाथाचेच व स्वत: मी देवाचा सेवक या नात्याने राज्यकारभार करीत आहे, असे मानून पुरुषोत्तम देव राज्य करी.

जगन्नाथपुरी येथे आषाढ महिन्यात रथ-यात्रा होत असे. रथयात्रेला लक्षावधी लोक येत असत. रथयात्रेच्या वेळी तिन्ही रथांची वाट राजा स्वत: केरसुणी घेऊन झाडून काढी. त्यानंतरच लोक रथ ओढीत.

पुरुषोत्तम देवाने, द्विग्विजय करीत कांचीला गेला असतां कांचीची राजकन्या पद्मावती हिला पाहिले. ती अत्यंत रूपवती होती. तिला पाहून राजाने लग्न करायचे तर तिच्याशीच असे मनाशी ठरविले. ती गोष्ट दूतांकडून पद्मावतीच्या वडिलांना, म्हणजे कांचीच्या राजाला कळली व त्याने विवाहास आपली संमती दिली. विवाहोत्सवापूर्वी उत्कलच्या राजाच्या आमंत्रणावरून कांचीच्या राजाने उत्कलच्या राजधानीस जाण्याचे व रथोत्सवाच्या वेळी हजर राहण्याचे ठरविले.

रथोत्सवाच्या दिवशी देवळापासून उद्यान-भवनापर्यंतचा राजमार्ग रथोत्सव पाहणाऱ्या प्रजेनें दुतर्फा भरलेला होता. शंखध्वनी व प्रजेचा जयजयकार यांनी आकाश दुमदुमत होते. देवालयातून जगन्नाथ, बलभद्र व सुभद्रेच्या मूर्ती रथात बसविण्यात आल्या.

त्यावेळेपर्यंत कांचीच्या राजाशी बोलत बसलेला राजा उठून रथाखालची जागा केरसुणीने झाडू लागला. प्रजेने हर्षध्वनी करून टाळ्या वाजविल्या आणि रथ हलला.

पुरुषोत्तम देवाला केरसुणी घेऊन केर काढतांना पाहून कांचीच्या राजाने कांचीला

उत्कल देशाची लोककथा

परतल्यानंतर उत्कल देशाच्या राजाला कळविले की, मी राजकन्येचा हात एका झाडूवाल्याच्या हातात द्यायला तयार नाही.

ते ऐकून पुरुषोत्तम देवाला भयंकर राग आला. त्याने कांचीच्या राज्यावर स्वारी करण्याचे जाहीर करून स्वारी केली. त्यानंतर झालेल्या युद्धात पुरुषोत्तम देवाचा जय झाला. पद्मावती कैद होऊन त्याच्या शिबिरात आली.

आतां तिच्याशी लग्न करण्याची तिळमात्र इच्छा त्याच्या मनात उरली नव्हती. त्याचा राग अद्याप शांत झाला नव्हता. त्याने आपल्या मंत्र्याला बोलावून आज्ञा केली–"हिच्या बापाने मला झाडूवाला म्हटले. आतां हिचे लग्न एखाद्या झाडूवाल्याशीच करून द्यावे."

"जी महाराज! तसेच करतो." मंत्री म्हणाला.

परंतु हुशार व चतुर मंत्र्याने तसे केले नाही. त्याने पद्मावतीला आपल्या घरी [illegible] बायकोने पद्मावतीला आपली पुत्री मानून अगदी गुप्तपणे तिचा सांभाळ केला.

पुढे काही दिवसांनी पुन्हां रथोत्सव आला. राजा रूढीप्रमाणे पुन्हां केरसुणी घेऊन रथासमोरची जागा झाडू लागला.

त्यावेळी मंत्री पद्मावतीला घेऊन जाऊन म्हणाला–"महाराज! आपल्या आज्ञेचे पालन न केल्याबद्दल क्षमा करावी अशी प्रथम विनंती करतो. या मुलीला झाडूवाला नवरा आपल्याहून चांगला मिळणे शक्य नाही. मेहेरबानी करून आपण हिच्याशी लग्न करावे."

तेव्हां कोठे राजाचा राग शमला. त्याच्या मंत्र्याने युक्ती लढवून केलेल्या कामाबद्दल राजाने खूष होऊन खूप थाटामाटाने पद्मावतीशी विवाह करून घेतला.

त्याच्या कुळात जन्मलेले सर्व राजकुमार आज पावेतो रथोत्सवाच्या दिवशी हातात केरसुणी घेऊन देवळाचा केर काढण्यात भूषण मानतात.

लबाड राजकन्या

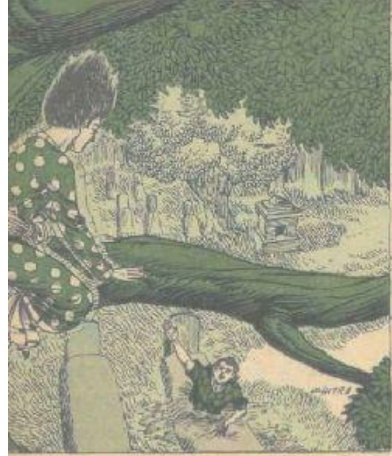
एका व्यापाऱ्याच्या मुलाचे नाव रामपाल असे होते. तो एकदां जंगलात वाट चुकला आणि जंगला बाहेर येऊ शकला नाही. त्याला जगण्याची आशा उरली नाही. परंतु त्याच वेळी त्याला एक अजगर एका हरणाच्या पिल्लाचा पाय तोंडात धरून गिळत असलेले दिसले. ते हरण स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठी धडपडत होते.

त्या गरीब हरणाच्या पिल्लाला त्या केविलवाण्या दशेत पाहून रामपालला दया आली व त्याने त्याला वाचविण्यासाठी एक युक्ति केली. सांपाच्या अंगावर एक झाड लवलेले होते. रामपालने आपल्या तळवारीने ते झाड कापल्याबरोबर ते त्या अजगराच्या अंगावर पडले. अजगराने कळ सहन न होऊन तोंड उघडताच हरणाची सुटका झाली.

जातांना ते हरण रामपालाकडे कृतज्ञतापूर्वक पाहूं लागले. फार थोडेच अंतर ते चालून गेले असेल आणि कां कोणास ठाऊक, ते परत आले. त्याला पुन्हांपुन्हां तसेच करताना पाहून रामपालाला वाटले की कदाचित ते एकट्याने जाण्यास भीत असावे. म्हणून रामपाल त्याच्याबरोबर निघाला.

हरणाचे पिल्लू त्याला एका सुंदरशा जागी बोलावून घेऊन गेले. तेथे एक डोंगरी ओढा वहात होता. ओढ्याच्या काठी फळझाडे होती. रामपालाने पोटभर फळे खाऊन पाणी पिऊन घेतले आणि विश्रांती घेण्यासाठी झाडाखाली झोपला.

बऱ्याच वेळाने त्याची झोप मोडली तरी ते हरणाचे पिल्लू जवळ तसेच उभे होते. त्याला उठतांना पाहून तेदेखील चालू लागले. रामपाल त्याच्या पाठोपाठ चालू

लागला. लवकरच दोघे जंगलाबाहेर आले. समोर त्यांना एक नगर दिसले. तेथे जवळच एक किल्ल्याचा तट दिसला. हरणाचे पिल्लू तेथून नंतर निघून गेले.

अंधार पडू लागला होता. रात्र कोठे घालवावी हा विचार करीत रामपालने एकदां चहूंकडे नजर फिरवून पाहिली. तो उभा होता त्या जागी एक स्मशान असल्याचे त्याने ओळखले. रात्र झाडावर बसून काढण्याचे ठरवून तो झाडावर चढला. इतक्यात त्याला अंगावर काटा उभा करणारे दृश्य दिसले. कारण नुकत्याच पुरलेल्या एका खड्ड्यातून एक मान॰ शरीर बाहेर निघत असलेले त्याला दिस॰. मोठ्याने

थरथर कांपू लागला.

खड्ड्यातून वर येणारा तो माणूस बोलू लागला–"घाबरू नकोस! घाबरू नकोस. मी भूत नाही. तुझ्यासारखाच हाडामांसा-रक्ताचा मनुष्य आहे. माझ्या फुटक्या नशिबाची गोष्ट मी तुला सांगतो."

रामपाल स्वतःला सावरून धैर्याने झाडावरून खाली उतरला आणि विचारू लागला–"हा भयंकर प्रकार आहे तरी काय?"

"तू माझी करुण कथा ऐकलीस तर तुला सर्व काही कळेल." असे सांगून तो मनुष्य आपली गोष्ट सांगू लागला–

"मी एक राजकुमार आहे. वयात आल्यावर मी आपला देश सोडून आपल्या घोड्यावर देशाटन करायला निघालों. मी अनेक नगरे, राजधान्या व राज्ये पाहिली. एक विचित्र देश असल्याचे आणि त्या देशाच्या राजाची मुलगी अपूर्व सुंदरी असल्याचे मी एके दिवशी ऐकले. तिला एका पैजेत हारवील त्याच्याशी मी लग्न करीन व आपले राज्यसुद्धा त्याला देईन असे तिने जाहीर केले होते. मी तिला चित्रात पाहिले. खरोखरच ती अपूर्व लावण्यवती आहे असे समजून मी तिच्या शोधार्थ निघालो व तिला भेटलो.

तिचे रूप पाहून मी देहभान विसरलो.

"माझ्याशी पैज लावायची असेल तर एक अट कबूल करावी लागेल. तुम्ही पैजेत हारलात तर तुम्हांला माझे दास्यत्व मान्य करून आयुष्यभर माझ्या सेवेस हजर रहावे लागेल. त्याला तुम्ही कबूल आहां का?" तिने मला विचारले.

"तिचे सौंदर्य पाहून मी मुग्धच झालो होतो. म्हणून मी होकार दिला. तिने मला एक रिकामें पात्र दाखविले. नंतर तिने एका पिशवीतून डब्या काढल्या. त्या तिच्या तळहातात राहतील इतक्या लहान होत्या. त्या तिने त्या रिकाम्या पात्राजवळ ठेवल्या. नंतर उजव्या हाताने एक डबी उचलून हालविली. ती हालविली तेव्हां त्या डबीतून काही आवाज आला नाही. त्यावरून त्या डबीत काही नाही असे कळले. ती डबी त्या पात्रात ठेवून तिने डाव्या हाताने दुसरी डबी उचलून हलविली तेव्हां त्या डबीत काही तरी असल्याचा आवाज झाला. ती डबी सुद्धा पात्रात ठेवून माझ्याकडे वळून ती म्हणाली–'हे तरुण माणसा, या पात्रात दोन डब्या आहेत. यांच्यापैकी एकीत एक नाणे आहे. नाणे असलेली डबी तू उचलून दाखविलीस तर मी व माझे राज्य दोन्ही तुझी होतील!'

"मी त्या पैजेत हारलो. ज्या डबीतून आवाज आला होता ती डबी उचलून हालवून दाखविली. परंतु ती वाजली नाही.

तिने आपल्या डाव्या हाताने पात्रातली दुसरी डबी उचलून हालवून दाखविली तेव्हां ती वाजली. मी तिचे दास्यत्व कबूल केले. माझ्यासारखेच पैंज हारून तिचे दास झालेले अनेक तरुण आहेत !

"दिवसांमागून दिवस लोटत होते. निसटायला मार्ग मिळत नव्हता. मी मनोभावे तिची सेवा करून तिची थोडी फार कृपादृष्टी संपादन केली. एके दिवशी मी आजारी असल्याचे सोंग करून राजकन्येला भेटण्याची इच्छा असल्याचा निरोप पाठविला. ती कृपा करून मला भेटायला आली व विचारू लागली–'अरे तरुण माणसा ! काय रे झाले तुला ?'

[illegible] कृपादृष्टी ठेवून आलीस मी कृतकृत्य झालो. फक्तच एकच मागणे मागतो मी राजघराण्यात जन्मलो आहे आमच्या कुलाचाराप्रमाणे माझे प्रेत पुरण्याची कृपा कर, चितेत जाळून टाकू नकोस. माझा जीव गेल्यावर मला दास्यमुक्ती देऊन नगराबाहेर कोठे तरी पुरून टाक" अशी मी इच्छा प्रकट केली.

"बरे! मी तू म्हणालास तसेच करीन. तुझ्या मनाचे एवढ्याने समाधान होईल ना ?" तिने विचारले.

मी तिचे आभार मानले.

रामपाल ती कथा ध्यानपूर्वक ऐकून मध्येच म्हणाला–"तू आपले नाव नाही सांगितलेस. माझे नाव रामपाल आहे. तुझे नाव काय ?"

"माझे नाव सागरकुमार!" असे सांगून तो आपली ती कथा पुढे सांगू लागला.

"आमच्या दरबारात एक विषबाधा दूर करणारा एक दरबारी होता. आमच्या देशात साप चावल्याने कित्येक लोक मरण पावले. म्हणून माझ्या वडिलांनी त्याला आपल्या दरबारात स्थान देऊन त्याच्याकडून अनेकांचे जीव वांचविले. त्याने एकदां मला एक मुळी दाखविली व ती जेवतांना चघळली तर माणूस दोन दिवस [illegible] सांगितले. माझ्या सुदैवाने राजकन्येच्या उद्यानात मला ती मुळी मिळाली. मी तिचा एक तुकडा रविवारी जेवताना चघळला आणि आज कोणता वार ?"

"आज सोमवार आहे नाही का ?" रामपाल म्हणाला.

"बरोबर! म्हणून मी पुन्हां जिवंत झालो. बरं, पण मित्रा तू इकडे कसा काय आलास, कळू दे तरी ?" त्याने रामपालला विचारले.

रामपालने त्याला आपला वृत्तांत सांगितला.

सागरकुमार म्हणाला त्यावरून राजकन्या तिच्याशी लग्न करण्याच्या इच्छेने येणाऱ्यांना जादू करून हात चलाखीने फसविते हे रामपालला कळायला वेळ लागला नाही. रामपालचा एक आप्त मित्र इंद्रजाल विद्येत निष्णात होता. त्याच्याकडून रामपालने अनेक जादूचे सोपे प्रयोग शिकून घेतले होते. म्हणून राजकन्येने केलेला जादूचा प्रयोग काय होता हे त्याला सहजी लक्षात आले. तोच प्रयोग करून तिला पैंजेत हारवायचे, असे रामपालने मनाशी ठरविले.

रामपालने तो काय करणार आहे हे सांगितल्यावर सागरकुमार म्हणाला–"तू हा जादूचा प्रयोग करून पैंज जिंकलास तर राजकन्या वचन दिल्याप्रमाणे आपली हार मानील, हे तरी कशावरून? समज

ती हारली तरी तुला तुरुंगात टाकणार नाही का?"

"तेव्हां तू आपल्या वडिलांचे सर्व सैन्य घेऊन येऊन हिच्या राज्यावर स्वारी कर आणि मला सोडव. मित्रासाठी तू इतके नाही करू शकणार का?" रामपालने विचारले.

"मी प्रतिज्ञापूर्वक सोडवीन. मी वेष पालटून राजधानीतच मला होईल ती मदत करण्यास सिद्ध राहतो. माझ्या बाबांचे राज्य जवळच, या राज्याला लागून आहे." सागरकुमार म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी राजधानीची महाद्वारे उघडल्याबरोबर रामपाल व सागरकुमार राजकुमाराने आपले लांब केस कापून वेष पालटला आणि रामपालबरोबर गेला असल्यामुळे त्याला कोणी ओळखले नाही.

एका खेळण्यांच्या दुकानात रामपालने सागरकुमाराने सांगितल्याप्रमाणे एक लहान डबी घेऊन तीत एक नाणे ठेवले. नंतर त्याने ती डबी डाव्या हाताच्या आस्तनीच्या आत बाहेर दिसणार नाही, अशा तऱ्हेने थोडी वर मनगटाला बांधून घेतली. आतां डावा हात हलविला तर डबी वाजते हे पाहून खात्री करून घेतली.

अशा तऱ्हेने तयार होऊन रामपाल राजकन्येकडे गेला आणि म्हणाला–"मी मागणी घालायला आलो आहे."

"माझ्याशी लग्न करायचे असेल तर मी लावीन ती पैज जिंकली पाहिजेस." राजकुमारी म्हणाली.

रामपाल म्हणाला–"तू सांगशील ती अट मला मान्य आहे." तेव्हां तिने पैज हारल्यास त्याला आयुष्यभर तिचे दास्यत्व मान्य करावे लागेल, हे त्याच्याकडून पहिल्याने कबूल करवून घेतले.

तो म्हणाला–"मला ते कबूल आहे. परंतु त्यापूर्वी तुमचे जे कुलदैवत आहे त्या देवाच्या देवळात मला घेऊन चल. आपण दोघांनी देवाला साक्षी ठेवून प्रतिज्ञा केली आयुष्यभर करण्याची प्रतिज्ञा करतो. तू हारलीस तर तू माझ्याशी लग्न करून आपले राज्य देशील अशी प्रतिज्ञा कर."

पैज हारणे हे तिला आजवर माहीतच नसल्यामुळे राजकन्या तशी प्रतिज्ञा करायला तत्क्षण कबूल झाली आणि त्याला देवळात घेऊन गेली. पुजाऱ्यासमक्ष दोघांनी प्रतिज्ञा केली. परीक्षादेखील देवळांतच झाली.

राजपालने पात्रात डावा हात घालून एक डबी उचलून हलविली आणि आवाज झालेला ऐकून राजकन्येने आश्चर्यचकित होऊन एकदां रामपालकडे पाहिले व गप्प बसली.

"मी जिंकलो राजकन्या! मग करणार ना माझ्याशी लग्न?" रामपालने विचारले.

राजकन्येने मान खाली करून आपली हार कबूल केली.

रामपालने आपल्या उजव्या हाताने दोन्ही डब्या उचलून दाखविल्या व एकीचा ही आवाज होत नसल्याचे दाखविले. कारण दोन्ही रिकाम्याच होत्या. त्याने राजकन्येच्या डाव्या हाताची आस्तनी वर घडी करून तिच्या मनगटाला एक डबी बांधली असल्याचे व तीत नाणे असल्याचे दाखविले.

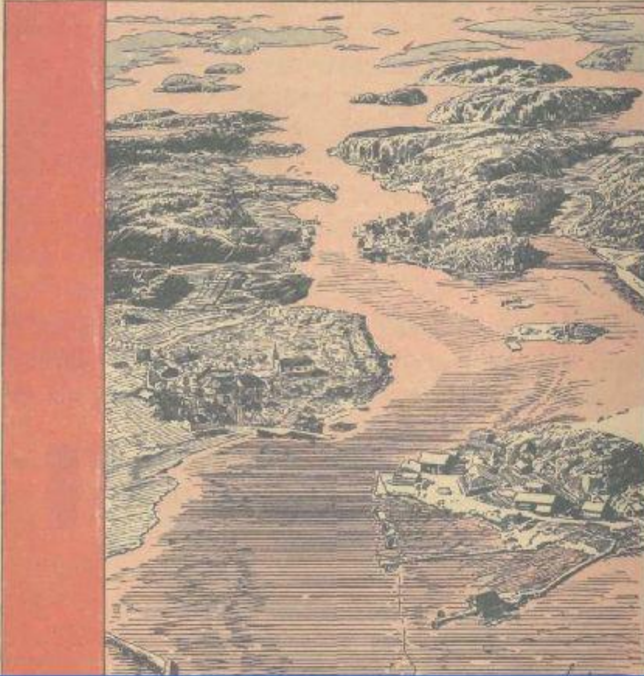
"आजपर्यंत तू कित्येकांना असेच फसवून आपले दास्य करायला लावलेस!" रामपाल म्हणाला.

"मी नाही फसविले. मी आपल्या वडिलांच्या आज्ञेचे पालन केले! मला जिंकणाऱ्याशीच मी लग्न करावे अशी त्यांची आज्ञा होती. जो जिंकेल तो हुशार असल्याची ती एक परीक्षा म्हणून त्यांनी ठेवली होती. देवानेच तुला पाठविले, नाहीतर माझे लग्नच झाले नसते व मीच शेवटी फसल्यासारखे झाले असते. आता माझ्या वडिलांच्या आत्म्याला सुद्धां आनंदच होईल. आजपर्यंत मी ज्यांना ज्यांना आपले दास्य करायला लावले त्या सर्वांना मुक्त करते. ते सर्व आपल्या विवाहोत्सवाला हजर राहतील आणि आदरपूर्वक आपापल्या देशात परत जातील." राजकन्या म्हणाली.

१५७. कष्टसाध्य नौकानयन

स्वीडन देशाच्या नैऋत्य तीरावर हा नौकामार्ग डोंगराळ प्रदेशात लहान लहान द्वीप समूहातून जातो. या द्वीपात अनादिकालापासून मानववस्ती आहे. या द्वीपात पांच हजार वर्षांपूर्वीच्या समाध्या आहेत. इ. स. पू. एक हजार (आजपासून तीन हजार) वर्षांपूर्वी लिहिलेले शिलालेख व चित्रे शिलांवर आहेत. या चित्रांत मनुष्य, त्यांची आयुधे, नौका, प्राणी वगैरे दिसतात. आजही इकडच्या डोंगराळ प्रदेशात खेडवळ लोकांच्या वस्त्या आहेत.

अकबराचा पेला जहांगिराचा हंडा

एका गावात सलीम नावाचा एक गरीब तरुण युवक रहात असे. लहानपणीच त्याचे वडील वारल्यामुळे आईनेच त्याला वाढवून लहानाचे मोठे केले. वयात आल्यावर सलीम एका व्यापाऱ्याकडे नोकरी करू लागला. त्याच्या आईने जहीदा नावाची एक सुंदर मुलगी पाहून तिच्याशी आपल्या मुलाचे लग्न करून दिले.

सलीमला त्याच्या मालकाकडून जो पगार मिळे तो त्याच्या अन्नवस्त्रापुरता होता. परंतु सलीमच्या बायकोला जरीची पोलकी व पातळे आणि मोत्याचे दागिने हवे होते. नवऱ्याची मिळकत कमी आहे, हे कळत असूनसुद्धां तिच्या आवडीच्या वस्तू नवऱ्याने आणून द्याव्या, यासाठी तिने हट्ट धरला.

एकदां सलीम नमाज झाल्यावर माडीवर व्हरांड्यात बसून एका मोठ्या पेल्यात दूध पीत असतां बायकोच्या मागण्या कशा पुऱ्या करावयाच्या या विचारात गढून गेला होता. इतक्यात अचानकपणे हातातला पेला निसटून खाली पडला.

सलीम रहात असे त्या घराच्या खालच्या मजल्यावर एक दुकान होते. त्या वेळी कोणी गोरा साहेब त्या दुकानात उभा राहून दुकानदाराजवळ कसली तरी चवकशी करीत होता. सलीमच्या हातांतून निसटलेला पेला बरोबर त्या गोऱ्या साहेबाच्या डोक्यावर पडला. सुदैवाने त्या वेळी त्याच्या डोक्यावर टोप होता. म्हणून त्याला फारसे लागले नाही. परंतु त्याला रागमात्र खूप आला. त्याच्या तर्फे दुकानदाराने सलीमवर खूप तोंडसुख घेतले.

दुकानाजवळ लहानशी गर्दी जमली. त्या गर्दीत एक वृद्ध मुसलमान हातात पेला घेऊन खालीवर पहात आश्चर्य दर्शवीत

म्हणाला–"अरे ! हा तर अकबर बादशाहाच्या काळातला पेला दिसतो आहे! याची किंमत काही नाही तरी पांचशे रुपये सहज मिळेल, मी विकत घेतो हा !"

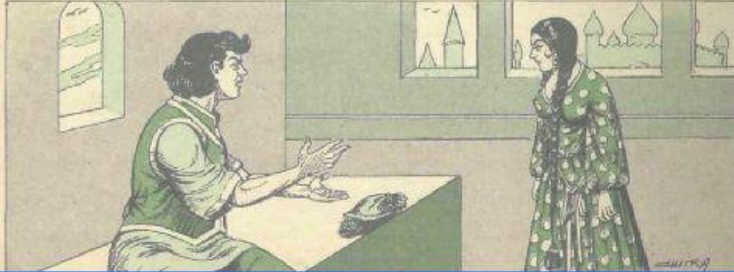
तो गोरासाहेब त्याच्या डोक्यावर पेला पडल्याची गोष्ट पार विसरून गेला आणि तो पेला सहाशे रुपयाला घ्यायला तयार झाला. त्या मुसलमान वडीलधाऱ्या माणसाने जणुकाही पेल्याचा लिलांव चालू असल्यासारखे आणखी पंचवीस रुपये किंमत देण्याचे कबूल केले. शेवटी त्या गोऱ्या साहेबाने सातशे रुपये देऊन तो पेला सलीमकडून विकत घेतला.

सलीमच्या आजाचा मित्र असा एक वृद्ध मुसलमान तेथे उभा राहून सर्व गंमत पहात होता. तो म्हणाला–"सलीम आतां सामान्य स्थितीत दिसत असला तरी फार थोर वंशात जन्मला आहे. त्याचे पूर्वज मोगल बादशाह होते. उदाहरणार्थ यांच्या घरातला मोठा हुंडा जहांगीर बादशहाने स्वत:साठी तयार करविलेला होता."

[illegible] मिळेल का विचारू लागला. त्याला जुन्या काळातल्या ऐतिहासिक काळातल्या वस्तू विकत घेण्याचा छंद होता.

सलीम हुंडा विकायला तयार झाला. दोन हजार रुपये घेऊन त्याने तो हुंडा त्या साहेबाला दिला. सलीम आतां बायकोच्या सर्व हौशी पुऱ्या करतां येतील याबद्दल खूष झाला.

ते पैसे कपड्यावर व दागिन्यावर खर्च करण्यापेक्षा सलीमने त्या भांडवलावर स्वत:चे दुकान काढायचे ठरविले. त्याने तसे बायकोला समजावून सांगितले. जहीदा त्या गोष्टीस आनंदाने तयार झाली. सलीमने आपली नोकरी सोडली व स्वत: व्यापार करू लागला. थोड्याच दिवसात त्याची त्या गावातल्या मोठ्या व्यापाऱ्यात गणना होऊ लागली. जहीदाला जरीची पोलकी पातळे आणि मोत्यांचे दागिने तिच्या हौशीप्रमाणे मिळू लागले.

खंडू खंडेराव झाला

एका गावात खंडू नावाचा मुलगा रहात असे. तो थोडासा धाडशीच होता. तो कोणाची कधी फिकीर करीत नसे. त्याच्या अंगात बळही तसे बरेच होते. परंतु त्याच्यामुळे त्याच्या आईला, बापाला व जवळच्या नातेवाइकांना लोक नावे ठेवीत. म्हणून खंडूला त्याच्या बापाने घरातून बाहेर हाकलून दिले.

काही दिवस खंडू निराश्रितासारखा भटकत राहला. त्याला कोठे कामधंदा मिळाला नाही. शेवटी दोघां चोरांच्या टोळीत सामील झाला. त्यांच्याशी त्यांची चांगली मैत्री जमली. चोर एकदां त्याला आपल्याबरोबर चोरी करायला घेऊन निघाले. तिघे एका घरात शिरले. दोघे चोर त्यांच्या हाती जे आले ते घेऊन खंडूला काही सांगितल्याशिवाय पसार झाले.

खंडूने ते ओळखले आणि एक डब्बा खाली पाडून त्याने जोराने वाजविला. तो आवाज ऐकून घरातली माणसे जागी झाली. त्यांनी समोर दिसला म्हणून खंडूला धरले. त्यानेच चोरी केली असली पाहिजे असे समजून त्याच्या मुसक्या बांधून त्यांनी त्याला राजासमोर हजर करण्याचे ठरविले आणि निघाले.

ते जात असतां वाटेत त्यांना एक शेतकरी बैलांना शिव्या देत असलेला दिसला. तो म्हणत होता–"बेट्यांनो तुम्हांला एक गुद्दा मारून ठार करणारा कोणी भेटला तर किती बरं होईल ?"

ते ऐकून मागचा पुढचा काही विचार न करतां खंडूने त्या बैलांना एकेक गुद्दा मारला आणि आश्चर्य म्हणजे बैल तिरमिरी येऊन जे पडले ते पुन्हां उठले नाहीत. ते पाहून शेतकरी संतापला. त्याने

श्री ना. ना. अहो

खंडूला दोरखंडाने बांधले व त्याला धरून तो शेतकरी देखील फिर्याद करायला निघाला.

थोडे अंतर चालून गेल्यावर त्यांना एक म्हातारी भेटली. ती केळी विकायला हिंडत होती आणि सुरात म्हणत होती– "पैसा देऊन केळी घ्या अन्, एक हाणून वाटेने जा."

खंडूने त्या म्हातारीला पैसा देऊन केळे घेतले आणि तिच्या डोक्यात एक चापटी दिली. त्या चापटीने म्हातारीचे डोळे बाहेर आल्यासारखे झाले. खंडूविरुद्ध आपले गाऱ्हाणे घेऊन तीसुद्धा निघाली.

तिघे फिर्यादी मिळून खंडूला राजाकडे घेऊन गेले. खंडूमात्र बेफिकीर होता.

एकून घेतली. नंतर पहिल्या फिर्यादीच्या घरी चोरी केली होतीस का रे, म्हणून राजाने खंडूला विचारले.

तो म्हणाला–"महाराज! चोरी करणारा कधी डब्बा वाजवील का? मला थोडे पोहे लागले म्हणून मी त्यांच्या घरात शिरलो."

"शंभर वराह किमतीची गोष्ट बोललास रे!" मंत्री म्हणाला.

बैलांना ठार केल्याची फिर्याद शेतकऱ्याने केली. त्या फिर्यादीविषयी खंडू म्हणाला– "मी काय चूक केली? हा शेतकरी आपल्या बैलांना एका गुद्यांत ठार करणारा कोणी मिळत नव्हता यासाठी फार दुःखाने बोलत

मदत केली."

"एक हजार वराह किमतीची गोष्ट बोललास!" मंत्री म्हणाला.

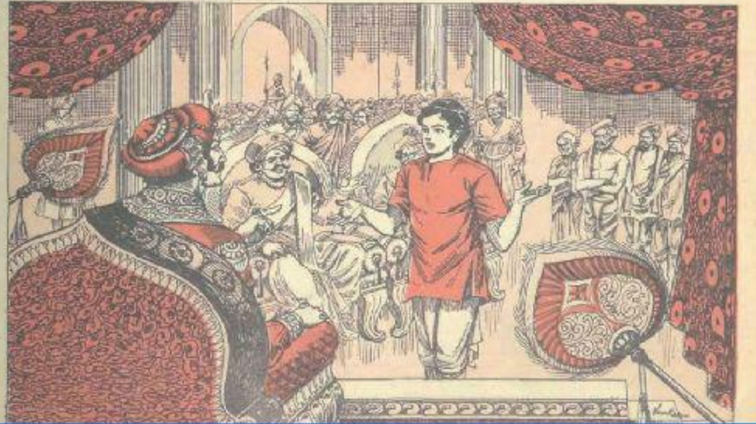
नंतर म्हतारीने आपली तक्रार सांगितली. तेव्हां खंडू आपली सफाई देत म्हणाला–"महाराज! ही म्हातारी म्हणाली, तेच तर मी केले. ठोकणेसुद्धां केळयाच्या किमतीबरोबर आवश्यक आहे, असे वाटले मला ते तसे नाही हे मला कसे कळणार?"

"लाख वराह मोलाची गोष्ट बोललास रे!" मंत्री म्हणाला.

राजाने खंडूवरच्या सर्व फिर्यादी कुचकामाच्या असल्याचा निवाडा देऊन खंडूला सोडायला सांगितले. परंतु तो तेथून जायला तयार असल्याचे दिसेना. तो मंत्र्याकडे वळून म्हणाला–"लाखाची गोष्ट म्हणजे गोष्टच गोष्ट का? मला तेवढी किंमत देववा, म्हटले!"

"बरोबर आहे, तुझे म्हणजे! मंत्र्याकडे शंभर, हजार व एक लाख वराह खंडूला देणे निघाले नाही का?" असे म्हणत राजाने खंडूला तेवढी रक्कम मंत्र्याकडून देवविली.

तो पैसा घेऊन आपल्या वाटेने खंडूला जाता आले असते. परंतु तो तसा जाणारा नव्हता. तो सरळ मंत्र्याच्या घरी गेला त्याच्या दारात उभा राहून म्हणाला– "खुशीखुशीने जेवण वाढले तर मी वाढणाराला हे सर्व धन देईन." ही गोष्ट त्याने दोन तीनदां म्हटली.

मंत्र्याला एक सुंदर मुलगी होती. तिला एकच एक सखी होती. खंडूजवळ जे धन होते ते सर्व तिच्या मालकिणीला मिळावे या हेतूने त्या सखीने खंडूला बोलावून त्याला बसायला सांगितले आणि त्याला जेवायला वाढायला मंत्र्याच्या मुलीला सांगितले.

मंत्र्याच्या मुलीने आपल्या सखीच्या सूचनेप्रमाणे खुशीखुशीने पंचपक्वांन्ने तयार करून खंडूला बसायला पाट मांडला. तिने स्वतः चांदीच्या ताटात त्याला जेवायला वाढले आणि जेवण झाल्यावर त्याला विडा लावून दिला.

खंडूने आपले सर्व धन मंत्र्याच्या मुलीला देऊन टाकले व सरळ राजाच्या दरबारात जाऊन म्हणाला–"महाराज! एक लहानशी शंका विचारू का?"

राजा मंदहास्य करीत म्हणाला– विचार ना, काय ते?"

"कोणाला पाट मांडून बसवते ती कोण? पाट मांडून चांदीच्या ताटात स्वतः जे[illegible] पैसा काळजीपूर्वक ठेवते ती कोण?" खंडूने असे सविस्तर राजाला विचारले.

"आणखी कोण, त्याची बायको! असे कां रे तू विचारलेस? तुझा हेतू नाही कळला." राजाने विचारले.

खंडू हसत म्हणाला–"कां विचारले ते मंत्र्यांच्या मुलीला विचारून पहा जरा!"

राजाला सर्व कळले. मंत्र्याला भयंकर राग आला. त्याची मुलगी पैशाच्या मोहाला बळी पडली आणि या दुष्ट गुंडाच्या जाळ्यात सांपडली. राजा मंत्र्याला थोडी सहानुभूती दर्शवीत म्हणाला–"तसे बिघडले नाही, मुलगा, हुशार दिसतो आहे. तुमच्या मुलीला योग्य वर होईल. दोघांचे लग्न करून द्या."

खंडूचे आणि मंत्र्याच्या मुलीचे फक्त लग्नच झाले नाही तर त्याला राजाच्या दरबारात उपमंत्रीपद लाभले आणि त्याचे पुढील आयुष्य सुखात गेले.

चंडभट्ट

पूर्वी एका राजाच्या दरबारात चंडभट्ट नावाचा एक मांत्रिक रहात असे. तो लहानथोर जादू करून भोळ्या भाबड्या प्रजेला आश्चर्यचकित करून सोडी आणि स्वतःला एक थोर मांत्रिक म्हणवून लोकांना फसवी. चंडभट्टच्या लबाडीला आतून मदत करणारा एक दरबारी अधिकारी देखील होता. त्याला प्राप्तीचा वांटा मिळत असे.

एकदां राणी ग्रहणाचे स्नान करायला नदीवर गेली. तिने नदीत उतरण्यापूर्वी आपले सर्व दागिने काढून काठावर ठेवले. तेव्हां तिच्या दासींशिवाय त्या बाजूला इतर कोणी फिरकणे शक्य नव्हते. राणी स्नान करून परत आली तेव्हां तिच्या दागिन्यांपैकी एक मूल्यवान हार दिसेना. राणीच्या सर्व दासी विश्वासपात्र होत्या. त्या माहेरून तिच्या अहेर हुंड्याबरोबर आलेल्या होत्या. म्हणून त्यांना एका शब्दाने विचारणेदेखील राणीला अवघड वाटत होते.

परंतु ती राजवाड्यात परत गेली आणि तिने लगेच चंडभट्टला बोलाविले आणि हार कोणी चोरून नेला, चवकशी करून सांगायला सांगितले.

चंडभट्ट स्मित करून म्हणाला–"हे काय मोठे काम झाले, महाराणी? उद्याच्या आत चोराला मुद्देमालासह धरून महाराणींसमोर हजर करून दाखवितो." असे सांगून चंड भट्ट निघून गेला.

चंडभट्ट घरी पोचल्यानंतर थोड्याच वेळाने त्याच्या घरी मालिनी नावाची दासी धावत येऊन चंडभट्टाचे पाय धरून म्हणाली– "माझी बुद्धी भ्रष्ट झाली होती. राणी सरकारांचा हार नदीकाठावरून मी चोरला. ही गोष्ट आपणांपर्यंत येईल याची मला कल्पना नव्हती. उद्या तुम्ही मला चोर

श्री रघुनाथ शास्त्री

म्हणून उभे केलेत तर माझी दुर्गतीच होईल! कृपा करून माझा जीव वांचवा! तो हार आपणच ठेवून घेऊन राणीसरकारांकडे कसा तो पोचता करा. माझं नाव कोणत्याही परिस्थितीत बाहेर येता कामा नये. तुमचे हे उपकार मी आयुष्यभरात विसरणार नाही." असे म्हणत तिने तो हार चंडभट्टच्या हातात दिला.

चंडभट्ट मालिनीला म्हणाला–"भिऊ नकोस! मी तुला वांचवितो. परंतु तू माझ्याकडे आल्याचे कोणाजवळ बोलू नकोस. ते तुलाच धोक्याचे आहे." असे सांगून त्याने तिला पाठवून दिले.

तो हार स्वतः लांबवावा अशी दुर्बुद्धी चंडभट्टाला झाली. त्या करितां त्याने एक ल्हानशी जादू केली. एका कागदावर कांद्या-

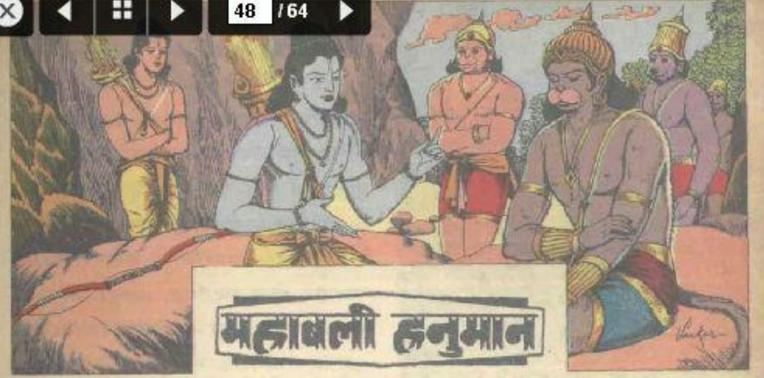
रसाने 'हार नदीत वाहून गेला.' असे लिहून राजसभेत सर्वांसमक्ष त्याला धूप दाखविला. अक्षरे दिसू लागली. राणीचा हार कोणी चोरला नसून तो नदीत पडून वाहून गेला या गोष्टीची सर्वांची खात्री झाली.

दरबारी अधिकारी मित्राबरोबर तो हार घेऊन एका सोनाराच्या घरी गेला आणि त्याला हार दाखवून तो विकायला सांगितला. बरोबर त्याच वेळी मालिनी शिपायांना बरोबर घेऊन तेथे आली. राजाच्या शिपायांनी चंडभट्टला आणि त्याच्या बरोबर आलेल्या त्या अधिकाऱ्याला कैद केले आणि दरबारात घेऊन गेले.

मालिनी भर दरबारात राजाला म्हणाली–"महाराज! हा चंडभट्ट पहिल्या नंबरचा लबाड व लुच्चा आहे. हे कळल्यानंतर याला कसे पकडवून द्यायचे या विचारात मी होते. शेवटी राणी सरकारांचा हार चोरून याची खरी लबाडी बाहेर काढण्याचे काम मी करू शकले.

मालिनीच्या चातुर्याची राजाने व दरबाऱ्यांनी खूप वाखाणणी केली. राजाने तिला मोठे पारितोषिक दिले आणि चंडभट्टला व त्याला मदत करणाऱ्या दरबारी अधिकाऱ्याला हद्दपारीची शिक्षा केली.

महाबली हनुमान

रामाने सुग्रीवाला रावण कोठे राहतो हे विचारल्यावर सुग्रीव म्हणाला–"रामा! तो दुष्ट रावण कोठे राहतो, हे मला माहीत नाही. परंतु मी एवढी प्रतिज्ञा करतो की तुला सीता परत मिळवून देण्याकरितां मी प्राणपणाने प्रयत्न करीन. तू धीर धर. मी देखील तुझ्यासारखाच बायकोचे अपहरण झाल्यामुळे दुःखी आहे. परंतु मी अद्याप धीर सोडला नाही."

दोघांचे डोळे परस्पर सहानुभूतीने डबडबले होते. दोघांनी आपापले डोळे पुसले. राम सुग्रीवाला म्हणाला–"तू खऱ्या आप्तमित्रासारखा बोललास. मी ज्या दुःखाचा अनुभव करीत आहे अगदी तशाच दुःखात तू आहेस. अशा मित्रांची अशी अचानक भेट व्हावी हा योगायोगच म्हटला पाहिजे. तू रावण कोठे आहे, त्याने सीतेला कोठे ठेवले आहे, हे शोधण्याच्या कामी मला मदत केली पाहिजेस. आतां तुला माझ्या मदतीची अपेक्षा कोणत्या स्वरूपाची आहे, निस्संकोच सांग. मी वालीचा वध करण्याची प्रतिज्ञा केलीच आहे. मी आजपर्यंत कधी खोटे बोललो नाही व पुढे ही कधी बोलणार नाही."

ते ऐकून सुग्रीव व त्याचे मंत्री सर्वांना परमानंद झाला. सुग्रीव रामाला म्हणाला–"रामा! मला माझ्या भावाने फसवून माझ्या बायकोचे अपहरण केले. मला काय करावे, सुचत नाही. कसा तरी आजवर जिवंत आहे. बलवान वालीने माझे राज्यच

बळकावले नाही तर बळजबरीने माझ्या बायकोला उचलून घेऊन गेला आहे तो. त्याने मला ठार करण्यासाठी अनेक प्रयत्न-सुद्धां केले आहेत. त्याने पाठविलेल्या अनेक वानरवीरांना मी ठार केले. मी आपल्या भावाच्या भीतीनेच तुला भेटायला भीत होतो. कदाचित त्यानेच तुला माझ्या विरुद्ध पाठविले असावे, असा मला संशय होता. आतां माझ्या मदतीला हनुमान वगैरे काही निवडक मित्र आहेत तेवढेच. त्यांचे माझ्या-वर अपार प्रेम आहे, म्हणून ते माझ्या रक्षणासाठी सतत जागरूक असतात. मी जातो तेथे माझ्याबरोबर येतात. परंतु असे जिणे किती काळ आवडणार कोणाला,

निश्चित होता येईल."

राम ते सर्व ऐकून स्मित करून म्हणाला–"मी एका बाणाने वालीचा वध करीन. तुझी व माझी स्थिती सारखीच आहे. तुझे दु:ख लवकरच दूर होईल."

सुग्रीवाने वालीच्या प्रतापाचे वर्णन केले व म्हणाला–"वालीच्या बळाची तुला कल्पना नसेल कदाचित, म्हणून सांगतो. वाली पहाटे उठून सूर्योदयापूर्वी चारही समुद्रांत स्नान करतो आणि संध्यावंदन करतो. तो पर्वत शिखरांवर जाऊन मोठमोठ्या शिळांशी चेंडूसारखा खेळतो. मोठमोठी झाडे उपटून आपले बळ अजमावून पाहतो. त्याने सहस्र हत्तींचे बळ असलेल्या दुंदुभी नावाच्या राक्षसाचा वध केला होता.

दुंदुभी हा रेड्याचे तोंड असलेला एक महाभयंकर राक्षस होता. त्याला आपल्या शक्तीचा मद चढला होता. तो प्रथम समुद्राकडे गेला आणि त्याने त्याला द्वंद्व-युद्धास आह्वान केले.

पण समुद्र म्हणाला–"बाबा रे! तुझ्याशी युद्ध करण्याची शक्ती माझ्या अंगात नाही. कदाचित हिमवंत तुझ्याशी युद्ध करू शकेल. तू त्याच्याशी द्वंद्वयुद्ध केलेस तर तुझ्या बाहुबलाची खुमखुमी जिरेल."

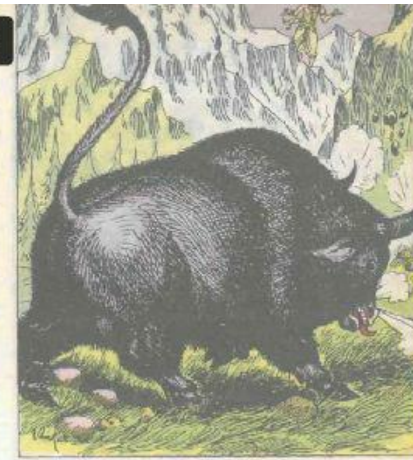
दुंदुभीला वाटले आणि तो त्या गर्वात हिमालयावर वायुवेगाने गेला. त्याने हत्तीच्या आकाराएवढे खडक आपल्या शिंगाने उचलून फेंकायला सुरवात केली आणि जोरजोराने रेंकू लागला.

ते कळल्यावर हिमवंत आपल्या एका शिखरावर उभा राहून म्हणाला–"दुंदुभी! मला युद्धाला कशाला रे बोलावतोस? मी कसा शांत थंड पडून आहे येथे. मला नाही येत युद्धबिद्ध. कित्येक मुनी माझ्या प्रदेशात तपश्चर्या करीत आहेत. ही जागा युद्धाला उपयुक्त होणार नाही."

दुंदुभीला खूप राग आला. म्हणाला–"तुला युद्ध करता येत नसेल तर ज्याला माझ्याशी युद्ध करता येण्यासारखे असेल त्याचे नाव तरी सांग!"

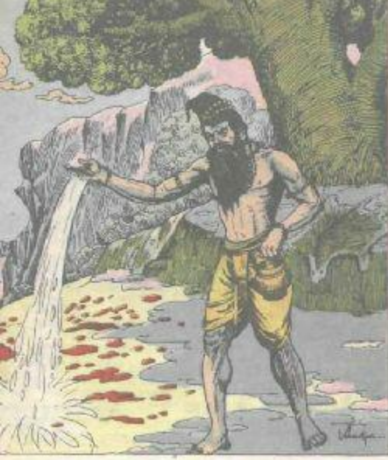
"तुला युद्धच करावयाचे असेल तर किष्किंधानगरीत वाली नावाचा वानर राजा आहे, त्याच्याकडे जा. त्याला जिंकणे तुला अशक्यच, समज!" हिमवंताने दुंदुभीला सुचविले.

दुंदुभी त्याप्रमाणे किष्किंधानगरीच्या द्वारावर आला आणि मोठमोठ्याने गर्जना करू लागला. आपल्या अंगाने झाडे मोडून पाडीत, खुरांनी जमीन उकरीत शेवटी शिंगांनी दारावर धक्के मारू लागला

आणि पुष्कळ आरडाओरडा केला. वालीने ते सर्व ऐकले. त्यावेळी तो अंत:पुरात होता. बरोबर आपल्या स्त्रियांना घेऊन येऊन दुंदुभीला दरडावून त्याने विचारले–"अरे, दुंदुभी! मी तुला ओळखतो रे! कशाला उगाच एवढा आकांडतांडव चालविला आहेस? जिवाची आशा सोडलीस वाटते?"

ते ऐकून दुंदुभी संतापला. म्हणाला–"बायकांसमोर तुझ्या या वल्गना शोभतील, परंतु माझ्याशी युद्ध करूनच तुला आपला काय तो पराक्रम दाखविला पाहिजे. तुला उद्यांपर्यंत सवड देतो. तुला उपभोगायची असतील ती सुखे रात्रभर उपभोगून घे.

आपल्या सर्व बंधुबांधवांना जे काही तुला द्यावेसे वाटत असेल, देऊन मोकळा हो; मित्रमंडळींशी जे काही बोलून घ्यावयाचे असेल ते सर्व बोलून घे; एकदा शेवटचे आपल्या या राजधानीचे दर्शन घे; आपल्या जागी वारस म्हणून तुला ज्या कोणाला राजा नेमावयाचा असेल त्याचा राज्याभिषेक उरकून घे. त्यानंतर मी तुझा सर्व दर्प उतरवायला येतो."

वालीने सर्व स्त्रियांना अंत:पुरात परत पाठविले, देवेंद्राने त्याला दिलेली कांचनमाला स्वत:च्या गळ्यात घातली आणि दुंदुभीशी द्वंद्वयुद्धाला गेला. वालीने त्याची दोन्ही शिंगे धरून त्याला गरगर फिरविले [illegible] नाद केला. दुंदुभीच्या कानातून रक्तप्रवाह सुरू झाला.

तरी दोघांनी बराच वेळ मुष्ठियुद्ध करून किंवा ढोपरांनी ढुशा देत किंवा परस्परांना मोठमोठ्या खडकांनी किंवा झाडांनी मारीत द्वंद्वयुद्ध चालू ठेवले. हळूहळू दुंदुभीची शक्ती क्षीण होत गेली आणि वालीची वाढत गेली. ते कळल्यावर वालीने दुंदुभीला वर उचलून जमिनीवर इतक्या जोराने आदळले की दुंदुभी जागच्या जागी ठार झाला. नंतर त्याने दुंदुभीचा मृत देह उचलून आठ दहा मैल दूर जाऊन पडेल अशा तऱ्हेने फेकला. तोंडावाटे रक्तप्रवाह चालू असतांना तो देह मतंग मुनींच्या आश्रमात जाऊन पडला. त्याच्या आघाताने आश्रमातील अनेक वृक्ष मोडून पडले.

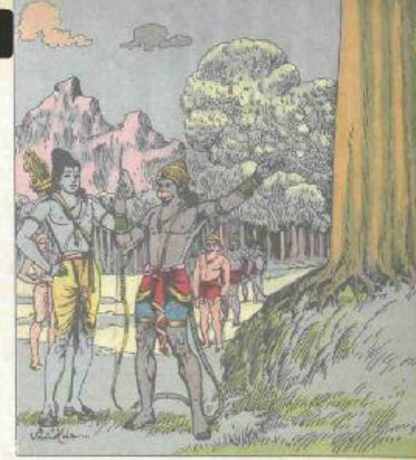
आश्रमात रक्ताचे डाग चहूकडे पाहून मतंग मुनींना राग आला. याला कारण वाली आहे हे कळल्यावर वालीने आश्रमाच्या परिसरातल्या आठ दहा मैलांच्या टापूत पाऊल टाकले तर तत्काळ मरेल असा शाप देऊन मतंगमुनींनी वालीच्या सर्व नोकरांचाकरांना हाकलून लावले. जे लोक एका दिवसाच्या आत बाहेर निघून जाणार नाहीत ते दगड होतील असा ही शाप दिला.

[illegible] रांना वालीने विचारले–"तुम्ही परत कां रे आलात? वानरांच्या जिवाला काही धोका नाही ना?" त्यांनी घडले ते सर्व जसेच्या तसे सांगितले. वालीने, मतंग मुनींनी शाप परत घ्यावा, अशी विनंती करून पाहिली. परंतु त्यांनी तिकडे दुर्लक्ष केले. त्या दिवसापासून वालीने ऋष्यमूक पर्वताच्या बाजूला वळूनदेखील पाहिले नाही. तो शाप यावेळी सुग्रीवाच्या फायद्याचा ठरला. तो आपल्या मित्रमंडळीसह ऋष्यमूक पर्वतावर निर्भयपणे रहात होता.

सुग्रीवाने वालीचा हा सर्व वृत्तांत सांगून रामाला दुंदुभीचा देह दाखविला आणि विचारले–"तुला येथे हे जाडजूड सात तालवृक्ष दिसत आहेत ना? यांच्यापैकी कोणत्याही एकातून आरपार बाण मारू शकेल अशा वीराइतके बळ वालीच्या अंगात आहे. अशा बलशाली वालीला तू युद्धात कसा काय जिंकणार?"

ते ऐकून लक्ष्मण थोडा हसून म्हणाला–"हे सांग की रामाने काय केले तर तुला राम वालीला मारू शकेल याचा विश्वास उत्पन्न होईल?"

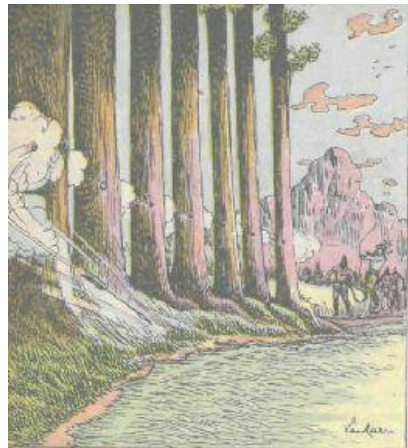
"रामाने तालवृक्षातून आरपार जाईल असा बाण मारून दाखवावा. नंतर दुंदुभीचा देह दोनशे वाव दूर फेंकून दाखवावा,

म्हणजे याच्या हातून वालीचा वध होऊ शकेल असे मी मानू शकेन." सुग्रीव म्हणाला.

तो रामाकडे वळून म्हणाला–"रामा! वाली हा महा पराक्रमी आहे. त्याला पराभव हा माहीतच नाही त्याच्या बळाची माहिती मला आहे, परंतु तुझ्या बळाची मला कल्पना नाही. तेव्हां मी तुला घाबरवून सोडण्यासाठी हे सर्व सांगत नाही. वालीचे मला जे भय वाटते ते मी तुला सांगतो आहे."

राम स्मित करीत म्हणाला–"माझ्या पराक्रमावर तुझा विश्वास बसावा असे मी करून दाखवितो." असे सांगून रामाने

दुंदुभीचा देह पायाच्या एका बोटाने उचलून दहा योजन दूर जाऊन पडेल इतक्या जोराने फेंकला.

ते पाहून सुग्रीव म्हणाला–"रामा! दुंदुभीचा हा देह वाळून कोरडा झाला आहे. त्यामुळे अगदी हलका झाला आहे. दुंदुभीशी युद्ध करून दमून गेलेल्या वालीने तो इतका दूर फेंकला होता. म्हणून तुझ्या व वालीच्या बलाबलासंबंधी माझा संदेह काही मिटला नाही. एका तालवृक्षाच्या आरपार बाण मारून दाखव म्हणजे माझा संदेह दूर होईल."

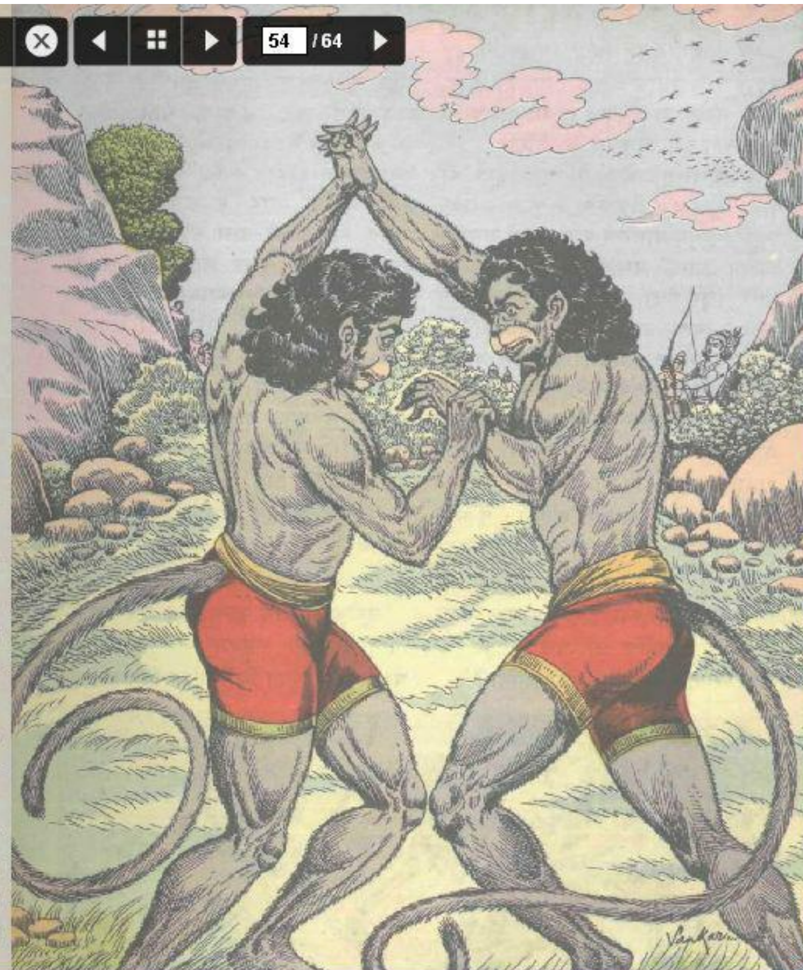
सुग्रीवाच्या मनातला संदेह दूर करण्यासाठी रामाने हातात धनुष्य घेऊन त्यावर

अशा तऱ्हेने मारला की त्या एका झाडाच्या आरपारच नव्हे तर सात ही तालवृक्षांच्या आरपार निघून गेला. नंतर तो डोंगरावरच्या एका खडकाला भेदून जमिनीत इतका खोल गेला की अदृश्य झाला. ते पाहून मात्र सुग्रीव थक्कच झाला. तो हात जोडून रामासमोर उभा राहिला. नंतर त्याला साष्टांग नमस्कार करून म्हणाला–"रामा! तू वालीलाच काय? इंद्राला व देवांनादेखील युद्धात जिंकशील व वालीचा वध करू शकशील या गोष्टीची माझ्या मनात आता मुळीच शंका उरली नाही. तुझ्याशी मैत्री जमली याबद्दल मला फार फार आनंद होत आहे."

रामाने सुग्रीवाला आलिंगन करून लक्ष्मणाचा सल्ला घेतला व म्हणाला–"सुग्रीवा तरमग चल, किष्किंधेला जाऊ या. तू थोडा पुढे जा आणि वालीला आह्वान कर!"

रामलक्ष्मण व सुग्रीवाचे मंत्री किष्किंधेला निघाले. ते किष्किंधा नगरीच्या बाहेर झाडाआड बसून राहिले.

सुग्रीव वालीची झोप मोडावी व त्याने बाहेर यावे, यासाठी खूप मोठ्याने ओरडून हाका मारू लागला. आपल्या धाकट्या भावाचा तो उर्मटपणा पाहून वालीला राग

आला. बाहेर येऊन त्याने त्याच्याशी द्वंद्व सुरू केले. दोघांचे ते युद्ध भयंकरच होते. दोघे परस्परांवर बुक्क्यांचा, लाथांचा डोक्याच्या ढुशीचा मारा करीत होते.

दोघांच्या रूपात इतके साम्य होते की वाली कोण व सुग्रीव कोण हे कळणेच शक्य नव्हते. म्हणून वालीला बाण मारणे रामाला अशक्य झाले. मध्यंतरी सुग्रीव हारला आणि पळून गेला. वालीने त्याचा पाठलाग केला व त्याला मतंग मुनींच्या आश्रमापर्यंत पिटाळून लावले आणि "वाचलास जा!" असे म्हणत किष्किंधेला परतला.

राम हनुमंताला व लक्ष्मणाला बरोबर घेऊन सुग्रीवाला जाऊन भेटला. सुग्रीव रामाला पाहून मान खाली करून म्हणाला– "तुझा काय तो पराक्रम कळला. तू मला वालीशी युद्धाला पाठवून मृत्यूच्या तोंडात ढकलले होतेस. हे सर्व तू कशासाठी केलेस? वालीचा वध तुझ्या हातून होणार नाही, हे तू मला पुर्वीच सांगितले असतेस तर मी त्याच्या वाटेला कां गेलो असतो?"

नाही त्याचे कारण एक! तुमची दोघांची वस्त्राभूषणे, रूपे, आवाज, चाल, डोळे, रंग वगैरे सर्व अगदी सारखी आहेत. म्हणून मला दोघांत काहीच फरक कळला नाही. बाण मारून नंतर पश्चात्ताप करावा लागेल म्हणून मी बाण सोडलाच नाही. तुला अभयदान देऊन नंतर मी तुझाच प्राण घेतला तर त्याच्यासारखे महापाप दुसरे कोणते होईल? मी आणि लक्ष्मण तुझ्या अधीन आहों. माझ्या बळाच्या व कर्तृत्वाच्या विषयी तू मनात शंका करू नकोस. तू पुन्हा वालीशी युद्ध करायला जा. या खेपेस मला तुझी ओळख पटेल अशी एखादी वस्तू गळ्यात घालून जा. मी एकाच बाणाने वालीचा वध करतो. लक्ष्मणा! हे फुललेले गजपुष्प तोडून सुग्रीवाच्या गळ्यात बांध."

सुग्रीवाला राम म्हणाला ते खरे वाटले. त्याने आपल्या गळ्यात गजपुष्प बांधून घेतले आणि पुन्हां किष्किंधेला निघाला.

अमरवाणी

रिपूणां धर्षणं शूरा
मर्षयंति न संयुगे,
जानन्तस्तु स्वकं वीर्यं
स्त्रीसमक्षं विशेषतः ॥ ॥ १ ॥

[शूर पराक्रमी वीर युद्धसमयी शत्रूंचा तिरस्कार सहन करीत नाहीत. त्यांत शत्रूपेक्षा आपले बळ जास्त असल्याचे ज्यांना माहीत आहे ते बायकांच्यासमोर तर तो मुळीच सहन करीत नाहीत.]

अधर्षिताणां शूराणां,
समरे ष्वनिवर्तिनां,
धर्षणामर्षणं (भीरु!)
मरणादतिरिच्यते ॥ ॥ २ ॥

[युद्धात माघार न घेणाऱ्या शूर वीरांना कोणी आव्हान केले तर ते सहन करून गप्प राहणे हे मरणापेक्षा जास्त कष्टदायक होते.]

शूराणां हि मनुष्याणां
त्वद्विधानं महात्मना
विनश्ये वा, प्रणश्ये वा
शोक स्सर्वार्थ नाशनम् ॥ ॥ ३ ॥

[शूर, महापुरुष जे असतात त्यांनी जे दिसत नाही, त्याविषयी किंवा जे नष्ट झाले आहे त्याविषयी दुःखी होणे सर्वप्रकारे दुर्दैवच!"

–वाल्मीकी